
TANKESMEDJAN DIGITAL UTMANINGS SAMLADE SLUTSATSER

DIGITALISERINGEN ÄR PÅ RIKTIGT!

DIGITALISERINGENS
PÅVERKAN PÅ ARBETS-
MARKNADEN

UTBILDNING
OCH OMSTÄLLNING

PRODUKTIVITET
I VÅRD OCH OMSORG

INTEGRITET
I EN UPPKOPPLAD
VÄRLD

DELNINGSEKONOMI
VAD ÄR DET?

...SAMT OM BEHOVEN AV TRANSAKTIONSTRANSPARENS, INFORMATIONSBALANS OCH KÄLLKRITIK SOM MOTVERKAR KUNSKAPSNIHILISM

INNEHÅLL

2 BAKGRUND

3 FÖRORD AV TANKESMEDJANS ORDFÖRANDE

4 DIGITALISERINGENS PÅVERKAN PÅ ARBETSMARKNADEN

14 UTBILDNING OCH OMSTÄLLNING

22 PRODUKTIVITET I VÅRD OCH OMSORG

26 INTEGRITET I EN UPPKOPPLAD VÄRLD

32 DELNINGSEKONOMI - VAR ÄR DET?

38 OM BEHOVEN AV TRANSAKTIONSTRANSPARENS, INFORMATIONSBALANS OCH KÄLLKRITIK SOM MOTVERKAR KUNSKAPSNIHILISM

BAKGRUND

TANKESMEDJAN DIGITAL UTMANING startades av IT&Telekomföretagen på Almega i september 2015 och verkade till juli 2017, med uppdrag att lyfta fram, diskutera och problematisera frågor och utmaningar som digitaliseringen för med sig.

TANKESMEDJAN SOM ARBETAT oberoende har i formen av sex separata rådslag, som under en begränsad period engagerat ett stort antal experter och opinionsbildare, diskuterat kring sex övergripande frågeställningar kopplade till digitaliseringen och dess inverkan på vårt samhälle på 10–15 års sikt. Ett tidsperspektiv som samtidigt är tillräckligt långt för att kunna innebära dramatiska förändringar, och tillräckligt kort för att behöva vara konkret kring utmaningar och lösningar.

I DEN HÄR ANTOLOGIN presenteras samtliga rådslags slutsatser, som alla tidigare släppts som olika former av delrapporter efter varje avslutat rådslag. Tankesmedjan har också renderat i ett antal artiklar och debattinlägg, som alla finns tillgängliga på digitalutmaning.se.

TANKESMEDJANS SAMLADE slutsatser om digitaliseringen och de utmaningar och möjligheter den för med sig utgör ett gediget och värdefullt underlag för fortsatt diskussion och problematisering, och för att bidra till ytterligare förståelse hos bredare grupper för de svåra beslut och reformer som kan bli nödvändiga för framtidens välfärd.

DIGITALISERINGEN ÄR PÅ RIKTIGT!

NÄR TANKESMEDJAN Digital Utmaning startade sitt arbete i mitten av september 2015 var ambitionen att bidra till ett fördjupat, mera långsiktigt samtal om digitaliseringens möjligheter och utmaningar. Att ställa svåra, konstruktiva frågor skulle vara lika viktigt som att leverera entydiga svar. Digital Utmaning ville problematisera och utmana synen på digitalisering som ett antal snabba fixar på diverse komplexa samhällsproblem. Perspektivet var inte nuet och den näraliggande framtiden, utan 10-15 år framåt.

MEN DIGITAL UTMANING ville också vara en annorlunda tankesmedja i vårt arbetssätt. Vi gav oss själva ett tidsbegränsat mandat. Vi byggde inte upp en tung utredningsapparat, utan arbetade med lättfotade rådslag sammansatta av utvalda experter på just sitt ämnesområde, fria att tänka i egna banor och fria att presentera sina resultat i de former som de själva valde.

VI VILLE UNDVIKA de lättköpta och förutsägbara resultaten. Även om det fanns en beställare i bakgrunden, IT&Telekomföretagen och dess medlemmar, skulle tankesmedjan agera självständigt och på egen hand svara för sina resultat. Medlemsnyttan tänktes framför allt bestå i en fördjupad förståelse av digitaliseringens samhällsomvälvande kraft. Vi ville också påminna våra politiker om styrkan i denna kraft. De skulle hjälpas till insikten att digitaliseringen är på riktigt.

EFTER DRYGT TVÅ ÅR är det nu dags att göra bokslut för Digital Utmaning, att överlämna våra uppnådda resultat till beställaren att begrunda, vidareutveckla och förhoppningsvis använda i sin fortsatta verksamhet. Hur framgångsrik har då tankesmedjan varit? Hur väl har vi uppnått våra ambitioner från starten då i september 2015?

I KVANTITATIVA TERMER är det frågan om imponerande resultat. Från det första rådslaget, om digitaliseringens påverkan på arbetsmarknaden, till det sista och sjätte, om filterbubblor, digitala stuprör, det gemensamma samtalet och demokratin, har Digital Utmaning engagerat ett hundratal kvalificerade experter från olika forskningsfält och samhällsområden. Tillsammans har de producerat just så intressanta, tankeväckande och ibland provocerande slutsatser som vi hoppades.

VID SIDAN AV DETTA har Digital Utmaning byggt upp ett omfångsrikt nätverk under sina två år. Rådgivare och rådslagsmedlemmar är självskrivna i detta nätverk. Många intresserade gäster har också återkommit på de olika rådslagens presentationer och berikat debatten med frågor och kommentarer. Vi hoppas att IT&Telekomföretagen fortsätter att utveckla dessa värdefulla kontakter.

HAR VI LYCKATS PÅVERKA samhällsdebatten och politiken? Den frågan är svårare att svara på. I det korta perspektivet måste vi nog konstatera att digitaliseringsfrågor fortsätter att behandlas ungefär som tidigare, d.v.s. som trevliga tekniska lösningar som i första hand ska bidra till att lappa och laga snarare än att skapa något nytt och annorlunda. Så lever föreställningen vidare att allting kommer att vara ungefär som förut i det digitala samhället, bara lite större, bättre och snabbare.

Å ANDRA SIDAN VILL jag gärna tro att Digital Utmaning, genom sina rådslag och genom ett stort antal debattartiklar, långsiktigt har hjälpt till att lägga grund för en annan insikt; nämligen att digitaliseringen skapar helt nya förutsättningar på en stor mängd områden och kommer att leda till att många delar av våra liv fungerar fundamentalt annorlunda.

ETT FÖRSTA TEST på hur långt denna insikt har slagit igenom blir den kommande valrörelsen 2018. Kommer våra politiker att våga kasta loss från föreställningen att digitaliseringen är botemedlet mot de brister som blivit alltmer uppenbara i det gamla samhället? Kommer de att våga se och ta till sig att digitaliseringen innebär en omvälvande strukturomvandling för nästan alla samhällsområden? Digital Utmaning har gett dem redskap för att utveckla en sådan förståelse. Det är gott så.

Lars Ilshammar, biträdande
riksbibliotekarie och ordförande
Digital Utmaning

December 2017

DIGITAL- ISERINGENS PÅVERKAN PÅ ARBETS- MARKNADEN

RÅDSLAG 1 OKTOBER 2015 - JANUARI 2016

RÅDLAGET LEDDES AV: EVA UDDÉN SONNEGÅRD, EKONOMIE DOKTOR

DELTAGARE: GUNNAR KARLSSON, PROFESSOR VID KTH, PREFEKT FÖR AVDELNINGEN FÖR KOMMUNIKATIONSNÄT | JAN EDLING, ANALYTIKER FLEXICURITY | LARS JAGRÉN, CHEFSEKONOM PÅ UNIONEN | LENA HAGMAN, CHEFEKONOM ALMEGA | MÅRTEN BLIX, FIL DOKTOR I NATIONALEKONOMI | PER-ARNE ANDERSSON, DIREKTÖR PÅ SVERIGES KOMMUNER OCH LANDSTING OCH CHEF FÖR AVDELNINGEN FÖR UTBILDNING OCH ARBETSMARKNAD | YLVA WRETÅS, ARBETSMARKNADSSTRATEG VID VÄSTERÅS STAD

DE NYA JOBBEN?

Det pågår en stor omställning av samhället med den ekonomiska globaliseringen och tekniska digitaliseringen som främsta drivkrafter.

FYSISKA VAROR BLIR TILL DIGITALA tjänster, digitala plattformar leder till att mellanhänder slopas och automatisering och robotisering effektiviserar både industrin och tjänstenäringarna. Allt detta påverkar arbetsmarknaden och en sak står klar: den framtida arbetsmarknaden kommer inte att se ut som den gör idag.

TANKESMEDJAN DIGITAL UTMANINGS första rådslag har diskuterat och problematiserat kring digitaliseringens påverkan på arbetsmarknaden och som utgångspunkt använt ett antal påståenden.

3 PÅSTÅENDEN

Den snabba tekniska utvecklingen ger datorer och robotar förmågan att göra allt mer av det människor i dag gör.

Mycket tyder på att hälften av de arbetstillfällen som finns idag försvinner inom 20 år, vilket innebär stora utmaningar för det svenska samhället.

Alla de faktorer som styr arbetsmarknaden – politik, företagande, kollektivavtal, attityder – bör anpassas.

Låt oss se på ovanstående påståenden ett i taget på nästa uppslag.

”Den snabba tekniska utvecklingen ger datorer och robotar förmågan att göra allt mer av det som människor i dag gör.”

JA, DET ÄR MED STOR säkerhet sant. Digitaliseringen ser ut att leda till att datorer blir allt ”smartere” och kan lösa mycket komplexa uppgifter, lära sig, så kallad maskininlärning, och göra allt längre intrång på det som hittills varit förbehållet människan. Det är dock inte uppenbart vilka arbetsuppgifter som datorerna tar över och vilka nya möjligheter som digitaliseringen skapar. Det mesta tyder på att hela arbetsmarknaden påverkas och att vi därför måste ompröva och ifrågasätta en rad saker för att i bästa mån kunna ta tillvara möjligheterna.

MASKINER kan antingen ersätta eller komplettera människan. Alla arbeten som innehåller rutinartade moment, vare sig de är manuella eller intellektuella, lämpar sig bra för att automatisera och därför kan digitaliseringen/robotiseringen påverka både enklare manuella jobb och sådana vi betraktar som kvalificerade tjänstejobb. Till den senare gruppen hör olika typer av redovisning, revision och regelkontroll, områden som idag kräver lång utbildning och sysselsätter stora tjänstemannagrupper.

FUNGERAR AUTOMATISERINGEN som komplement så frigör det människor för mer kvalificerade och värdeskapande uppgifter. Fungerar den som ersättning så upphör området att sysselsätta människor vilka får söka sig till andra områden. Individen har, och måste ha, det övergripande ansvaret för sin egen omställning och karriär, men ansvaret finns också hos berörda myndigheter och arbetsmarknadens parter genom att de ansvarar för att det finns goda möjligheter att ställa om från ett yrke till ett helt annat. Här finns ett stort behov av reformer för att ta till vara digitaliseringens möjligheter och förhindra att arbetslösheten och utanförskapet ökar.

Digital Utmanings ordförande Lars Ilshamar, Eva Uddén Sonnegård, Märten Blix och Jan Edling diskuterar rådslagets slutsatser.

”Mycket tyder på att hälften av de arbetstillfällena som finns idag försvinner inom 20 år, vilket innebär stora utmaningar för den svenska samhällsmodellen.”

DENNA FRÅGA HAR FÅTT för stort utrymme i debatten och leder till fel diskussion. Snarare borde det handla om hur vi underlättar omställningen på arbetsmarknaden och minskar risken för spänningar. I synnerhet borde det handla om hur vi kan undanröja hinder för att nya jobb ska skapas och hur vi kan förbättra den bristfälliga matchningen på arbetsmarknaden.

AUTOMATISERINGEN av jobb har redan varit omfattande och i Sverige har det också skapats många nya jobb under de senaste decennierna. Ökade inkom-

ster har ökat efterfrågan på nya tjänster. Digitaliseringen har dessutom i sig skapat nya jobb, för att utveckla och hantera den nya tekniken.

OLIKA STUDIER, både internationella och svenska, pekar på att digitaliseringen leder till att uppemot hälften av de arbetsuppgifter som utförs av människor idag kommer att utföras av maskiner inom en period av 15 till 20 år. Men vi vet inte på vilket sätt arbetsmarknaden kommer att förändras. Datorer och robotar kan visserligen i allt högre grad komma närmare mänskliga

förmågor, men automatiseringen kan även bidra till att nya jobb och arbetsuppgifter skapas. Tack vare allt smartare datorer kan många företag exempelvis producera och hantera ett allt större sortiment av produkter och tjänster som ska säljas, distribueras och underhållas. Det ökar efterfrågan på många olika sorters arbetsuppgifter, allt ifrån säljare i fackhandeln till reparatörer och troligen helt nya yrkesgrupper som vi idag inte kan föreställa oss. Digitaliseringen får ses som en drivkraft bakom en stor samhällsomvandling som i sig kan innebära både möjligheter och hot.

DE NYA JOBB SOM de senaste 20 åren vuxit fram i Sverige domineras av kunskapsintensiva jobb, vilket speglar strukturomvandlingen mot en alltmer högförädlad produktion. Investeringar i forskning och utveckling, ny teknik och nya digitala system, design och allt högre kompetens, har fått en allt större betydelse för de svenska företagens och Sveriges konkurrenskraft.

ETT TYDLIGT TECKEN PÅ detta är att industrins export fått ett växande tjänsteinnehåll och att industrins leverantörer domineras av tjänsteföretag. Över hälften av industrins leverantörer i Sverige kommer från tjänstesektorn. Även tjänstesektorns efterfrågan på sådana insatstjänster har ökat, liksom från övriga delar av ekonomin. Tjänster blir också en allt större del av exporten. Därmed har andelen höglönejobb ökat kraftigt och också skapat ökad efterfrågan från hushållen på många olika typer av hushållsnära tjänster.

INOM INDUSTRIEN HAR enklare arbetsuppgifter under lång tid rationaliserats bort. Men det är fel att utgå från att nästa våg av teknologisk omvandling kommer att se likadan ut. Olika områden kommer att se olika ut och inom exempelvis vård och omsorg kan vi snarare vänta oss brist på arbetskraft, inte minst utanför storstäderna. Det verkar gå att automatisera mycket av vårdpersonalens tunga lyft och enformiga uppgifter, men den sociala och empatiska delen av yrket i mötet med patienter och brukare låter sig svårigen automatiseras.

DÄREMOT BÖR DET MED smartare datorer gå att automatisera mycket av världens administration, både för att den i så hög grad styrs av rutiner och regler och för att där finns gott om välbetalda arbetsuppgifter vars bortrationalisering innebär en stor besparing. Vi bör vara öppna för att det inte bara är de enklaste och lägst betalda jobben som är intressantast att automatisera, utan att det i allt högre grad är "mellanjobben" med genomsnittliga löner som påverkas. Det beror på kombinationen av den tekniska utveckling som möjliggör automatisering av kvalificerat arbete och på den ekonomiska logiken som innebär att besparingarna kan bli större där. Ny statistik från OECD visar en dramatisk omvandling mellan 1995 och 2010 med en ökning av jobb som karakteriseras av abstrakta arbetsuppgifter samt manuellt rutinarbete, och en motsvarande minskning av andra typer av rutinarbeten som traditionellt tillhört tjänstemannayrken.

EXEMPEL PÅ ETT ARBETE som både är komplext med många olika arbetsuppgifter är vaktmästarjobbet, som vore dyrt och knappast rationellt att automatisera inom en överskådlig framtid då människans allsidighet är överlägsen maskinernas. Exempel på ett regelstyrt jobb med höga lönekostnader är tandläkaryrket. Där bör det finnas incitament att automatisera delar av verksamheten. Därigenom kan priset sänkas och fler söka sig till en tandläkare eller så minskar utgifterna för tandläkarbesök, vilket frigör resurser för annan konsumtion.

***”Alla de faktorer som styr arbetsmark-
naden – politik, företagande, kollek-
tivavtal, attityder – bör anpassas.”***

DETTA ÄR SANT, men samtidigt handlar det om mycket komplexa system och processer. Tidigare samhällsomvandlingar har inneburit stora behov av reformer. Då industrin ersatte hantverket gick hantverkare till industrin och fick uppleva en både social och ekonomisk standardsänkning. Ofta genomgick de vad som kallas ”deskillning” där kvalificerad kunskap ersattes av enkla moment vid en maskin. Jordbrukets rationaliseringar ledde till att landsbygden avfolkades och arbetarklassen växte vilket skapade stora spänningar. Dessa spänningar hanterades genom ekonomiska och sociala reformer som i grunden ändrade samhällets sätt att fungera. Återigen behövs kraftfulla ändringar av gällande regelverk.

MÄNNISKOR SOM I PRAKTIKEN förlorar sina jobb då dessa automatiseras måste på ett smidigt sätt få hjälp med att ställa om till andra, förhoppningsvis mer svärddigitaliserade och välavlönade arbeten. Frågan är dock i vilken mån man vill eller kan lyfta sig kompetensmässigt. För att alla ska få plats på arbetsmarknaden måste det finnas marknader för en rad olika arbeten.

INDUSTRIN FÖRÄNDRAS GENOM rationaliseringar och omstruktureringar. En betydande del av personalen ”på golvet” är numera anställda på bemanningsföretag, vilket ger en betydande flexibilitet men samtidigt gör det mer utmanande att överblicka strukturomvandlingen.

INDUSTRIN VARSLAR INTE på samma sätt som förr vid arbetsbrist, utan stöten tas av externa företag. Bemanningsföretag tenderar att ta hand om allt större delar av både de enklare och mer kvalificerade arbetsuppgifterna. Industriproduktionen består idag alltmer av nätverk av både tillverkande och tjänsteproducerande företag.

I SAMBAND MED DETTA är det viktigt att diskutera ansvarsfrågan. På vilket sätt fördelar sig ansvaret mellan individen, företag och det offentliga? Till sist faller ansvaret för den enskildes karriär på den enskilde själv, däremot måste både företag och det offentliga skapa strukturer som gör det enklare att med arbete och studier göra karriär. Det är inte nödvändigtvis problematiskt att i början av sitt yrkesliv ha låglönejobb, det som är problematiskt att fastna i låglönejobb med för små möjligheter att förbättra sin livssituation genom arbete eller studier, något som skett i USA, så kallade ”working poor”.

UTMANINGAR

RÅDSLAGET HAR IDENTIFIERAT en rad utmaningar som behöver åtgärdas för att enskilda och grupper ska kunna ställa om yrkesmässigt då digitaliseringen påverkar deras arbeten. Digitaliseringen pågår oavsett vad vi gör, så frågan är om vi ska dra nytta av den på samma sätt som vi tidigare lyckades dra nytta av både ångkraften och elektriciteten, eller om vi istället ska drabbas genom ökad arbetslöshet, ökade inkomstklyftor och fattigdom.

DET FINNS ETT ANTAL UTMANINGAR

men inga enkla lösningar. Rådslaget har valt att problematisera kring några.

- *Konkurrenskraftens betydelse*
- *Ett utbildningssystem för hela livet*
- *En framtida arbetsmarknad där anställningen inte är norm*
- *Arbete, bostad och miljö
– var ska vi arbeta och bo?*

KONKURRENSKRAFTENS BETYDELSE

LITE FÖRENKLAT KAN MAN säga att innovativa produkter drar till sig efterfrågan och skapar jobb, medan arbetsbesparande rationaliseringar, automatisering och digitalisering av produktionsprocessen drar undan jobb. Men detta är bara skenbart sant. En mer rationell produktion är i själva verket en förutsättning för en konkurrenskraftig produktion. Rationaliseringar skapar billigare och mer effektiva produkter och drar därför till sig efterfrågan vilket kan leda till ökad sysselsättning. Företag som inte ständigt förnyar och förbättrar sina produktionsprocesser tenderar att ha dyrare och mindre effektiva produkter, vilket kan minska efterfrågan och därmed sysselsättningen. Vad som gäller för företag kan också gälla för regioner och nationer. Ett land som inte ständigt förnyar och effektiviserar företagets produktionsförutsättningar riskerar minskad efterfrågan och sysselsättning. Mycket tyder på att Sveriges förutsättningar för en konkurrenskraftig produktion har försämrats i en rad avseenden.

DEN VÄXANDE BOSTADSBRISTEN, särskilt i storstäderna, har gjort det svårare för företagen att rekrytera den arbetskraft de behöver. Det svenska transportsystemet, inte minst järnvägsnätet, har under

decennier varit kraftigt eftersatt vilket lett till sämre transporter av gods och personer och ett hinder för byggande av nya bostäder på orter som skulle vara intressanta om de hade haft transportinfrastruktur. De svenska elpriserna håller på att närma sig de priser som företag på den europeiska kontinenten betalar, vilket gör att elintensiv produktion riskerar att flytta utomlands. Den svenska utbildningen har under flera år försämrats, inte minst när det gäller naturvetenskap och matematik, vilket kan vara en viktig anledning för företag att förlägga produktionen utomlands. Och inte minst storföretagens forskning och utveckling har minskat i Sverige och istället flyttat utomlands. Tyvärr har de små och medelstora företagen inte samtidigt ökat sin FoU.

SAMMANFATTNINGSVIS FINNS det ett flertal viktiga indikationer på en försvagning av den svenska konkurrenskraften. Den ökade automatiseringen och digitaliseringen kan motverka denna utveckling och bidra till att stärka Sveriges konkurrenskraft. Men då måste dessa utmaningar tas på allvar och den ekonomiska politiken inriktas på att förbättra förutsättningarna för svenskt företagande. Statistiken över olika länders världsmarknadsandelar när det gäller export av varor och tjänster visar att Sverige har utvecklats sämre än motsvarande små exportberoende länder i Europa.

ETT UTBILDNINGSSYSTEM FÖR HELA LIVET

UTBILDNING I ALLMÄNHET och högre utbildning i synnerhet är nyckelfaktorer för att ekonomin ska kunna utvecklas i en allt mer digitaliserad värld. Ett ineffektivt utbildningssystem är ett avgörande hinder för omvandling. Det är dags för en stor reformering av hela utbildningssystemet; en reformering som bör vara minst lika genomgripande som när både folkskola och högre utbildning sattes på plats runt mitten av 1800-talet. Det handlar om att göra utbildningen mer flexibel och sprida ut den över tid så att individer kan utbilda sig genom hela yrkeslivet.

DET FINNS EN STOR rationaliseringspotential i den högre utbildningen eftersom systemet som det ser ut idag är ineffektivt. Alltför många studenter utsätts för överutbildning som tar många år i anspråk samtidigt som kraven i arbetslivet förändras snabbt. Det finns en tydlig risk att den stora investeringen i tid och möda som den grundläggande utbildningen utgör inte är värd sitt pris. Genomströmningen är låg, vilket tyder på effektivitetsproblem, betygsinflation verkar råda och nyttjandegraden av högskolornas lokaler är dålig.

FRÅGAN ÄR HUR UTBILDNINGEN kan göras flexibel, så att den bättre motsvarar vad både studenter och arbetsgivare efterfrågar och om den kan reformeras så att den bättre fostrar kommande entreprenörer. Många skolungdomar har numera bristande kunskap och insikt om vilka möjligheter som finns på arbetsmarknaden. Troligen bör utbildningen, både den grundläggande och den högre, bli mer allmän i meningen att förbereda elever och studenter för en snabbt föränderlig arbetsmarknad.

LÅNGA HANDLÄGGNINGSTIDER för nyanlända hindrar dem att komma in på arbetsmarknaden och klara sin egen försörjning. Välutbildade nyanlända bör kunna komma ut snabbare på arbetsmarknaden. Idag fastnar de ofta i program där det är ett för stort fokus på att lära sig svenska. Kan det inte räcka med viss svenska och kunna engelska för att gå vidare? Det borde gå att organisera mottagningen så att folk i högre grad sorteras efter vilken utbildning och kunskap de faktiskt har. Det så kallade snabbspåret är ett steg i rätt riktning och borde införas snarast.

DEN SNABBA DIGITALISERINGEN gör att en längre, sammanhållen akademisk grundutbildning kan ifrågasättas. En omfattande och lång utbildning i sig är ingen garanti för att få ett arbete.

DET FINNS EN TYDLIG RISK att den stora investeringen i tid och möda som den akademiska grundutbildningen utgör inte är värd sitt pris. Ett mer dynamiskt utbildningssystem behövs på alla nivåer. Hur ett sådant ska se ut är för tidigt att säga men klart är att utbildningssystemet måste utformas så att vidareutbildning och omskolning är ett naturligt inslag i ett långt yrkesliv.

DET FINNS MÅNGA FRÅGOR man kan ställa sig om utbildningssystemet. Nästkommande rådslag i tankesmedjan Digital Utmaning kommer att arbeta med utmaningar i systemen för utbildning och omställning.

Digitaliseringens effekter på arbetsmarknaden diskuterades då rådslagets presenterade sina slutsatser i Stockholm den 10 februari 2016.

EN FRAMTIDA ARBETSMARKNAD DÄR ANSTÄLLNINGEN INTE ÄR NORM

DIGITALISERINGEN VÄNTAS leda till en ökning av antalet mindre företag. Både genom den ovan nämnda omvandlingen av industrin och genom rationaliseringar. Det finns en tendens att arbetskraft övergår till eget företagande för att det inte finns något annat val, så kallat ofrivilligt företagande, där företagaren i praktiken arbetar med en huvudsaklig kund. Om friare anställningsformer eller egenanställning blir norm snarare än undantag bör hela sättet att se på företagande förändras. De regler som idag finns för företagande och arbetsgivaransvar utgår i hög grad från att företagen är stora, har en hög grad av arbetsdelning inom sig med en professionell ledning och hög intjäningsförmåga. Frågor kring skatter, rapportering, anställningar och arbetsmiljö tas om hand av en professionell kader av handläggare och det innebär inget större problem för företaget om reglerna blir alltmer komplexa.

MEN OM ANTALET MYCKET små företag ökar helt enkelt för att det är det enda sättet för stora grupper att försörja sig blir konsekvenserna för medborgarna problematiska. Ett aktiebolag är en mycket praktisk företagsform och redan idag gäller delvis olika regler för större och mindre aktiebolag. Men kan man underlätta ännu mer för aktiebolag med en eller ett par medarbetare?

SOCIALFÖRSÄKRINGSSYSTEMET utgår från att anställningen är norm och att lönen är fast och dessutom ökar över tid. Här kan behövas större möjligheter för individuell anpassning och dessutom system som är enkla att förstå eftersom företagare ska fokusera på kärnverksamheten och inte behöva lägga mycket tid på avancerad ekonomisk planering. I Storbritannien har till exempel denna grupp på senare år ökat markant. I de flesta OECD-länder har andelen temporära jobb ökat och hälften av alla nya jobb är inom denna kategori – antingen tidsbegränsade, deltid eller eget företagande.

KAN REGLER KRING skatter och anställningar vara mer diversifierade? De regelförenklingar som tidigare diskuterats har i stor utsträckning inte genomförts. Med en arbetsmarknad i full förändring behöver en genomgripande genomgång av företagandets regler och villkor göras.

ARBETE BOSTAD OCH MILJÖ - VAR SKA VI ARBETA OCH BO?

ETT AV DE STÖRSTA HINDREN för utveckling av ekonomin är bristen på bostäder och transportinfrastruktur, vilket innebär att det är svårt att ta ett nytt jobb på en ny ort, oavsett om man avser att pendla eller flytta till jobbet. Det kommer att bli nödvändigt, inte minst ur ett kompetensperspektiv, att utvidga de funktionella arbetsmarknadsområdena eftersom efterfrågad arbetskraft måste kunna röra sig över större områden. Dåliga möjligheter till pendling måste åtgärdas med investeringar i infrastruktur, annars blir det en flaskhals i ekonomin.

VI SER ATT PENDLINGSMÖNSTER etableras i tidig ålder som en av följderna av det fria skolvalet. Många gymnasielever pendlar numera för att kunna gå på den skola de önskar, vilket lägger grunden för fortsatt pendling även som vuxna.

ATT TRANSPORTINFRASTRUKTUREN är undermålig märks bland annat genom den skenande prisutvecklingen på lägenheter och villor nära storstädernas innerområden. Så länge detta inte är åtgärdat är det helt enkelt nödvändigt att bo nära arbetsplatsen för att ha ett drägligt liv.

TROTS ATT DET SKULLE KUNNA gå att pendla långt med både bil och tåg, är det inte praktiskt möjligt. Den som skulle kunna pendla skulle få lägre boendekostnader genom att bo på en mindre ort en bit från ett dynamiskt område, men ändå ha ett välbetalt arbete. Bristerna vad gäller vägar och järnvägar är så stora att de hindrar alla effektiva transporter, åtminstone under de tider då många vill resa.

SAMTIDIGT ÄR FAST ANSTÄLLNING en förutsättning för att kunna få egen bostad, oavsett bostadsort, och när fast anställning inte är norm kommer det att ställa nya krav på bostadspolitiken och bostadsfinansieringen.

En slutsats är att Sverige både har ett stort behov av investeringar i transportinfrastruktur för att skapa större funktionella arbetsmarknader och av att låta de större städerna växa.

DEN FORTGÅENDE URBANISERINGEN är en paradox eftersom digitaliseringen visserligen skapar allt bättre möjligheter att jobba i nätverk som inte behöver hållas ihop rent fysiskt. Men uppenbarligen erbjuder storstaden ett socialt sammanhang som lockar. Storstädernas tillväxt hindras dock effektivt av komplicerad byggreglering och av att den obebyggda marken är reserverad för annat än fastigheter. Befintligt bestånd utnyttjas för dåligt och flyttkedjorna motverkas av inlåsnings effekter i skattesystemet. Här står Sverige inför stora utmaningar som avgör hur väl Sverige ska dra nytta av digitaliseringens möjligheter och därmed om vår framtida konkurrenskraft.

A photograph of several students sitting at long wooden tables in a library or study hall. They are focused on their work, some using laptops. Bookshelves filled with books are visible in the background. The floor is made of wide wooden planks.

UTBILDNING OCH OM- STÄLLNING

RÅDSLAG 2 FEBRUARI 2016 - APRIL 2016

RÅDLAGET LEDDES AV: GUNNAR KARLSSON, PROFESSOR VID KTH

DELTAGARE: ANDERS JONSSON, SENIOR RÅDGIVARE I SAMHÄLLSPOLITISKA FRÅGOR SACO | KENNETH ABRAHAMSSON, DOCENT I PEDAGOGIK OCH ADJUNGERAD PROFESSOR I ARBETSVETENSKAP, LULEÅ TEKNISKA UNIVERSITET | MIKAELA ALMERUD, SVENSKT NÄRINGSLIV | PER FAGRELL, TEKNIKFÖRETAGEN | VALENTINO BERTI, KONSULT INOM IT-MANAGEMENT I EGEN | ÅSA HÄNDEL AKADEMI NORR

DIGITALISERINGENS PÅVERKAN PÅ UT- BILDNINGSYSTEMET

KOMMITTÉDIREKTIV 2016:1 - FÖRÄNDRING-
AR AV SYSTEMEN FÖR OMSTÄLLNING OCH
UTBILDNING FÖR ATT SVERIGE SKA KUNNA
NYTTJA DIGITALISERINGENS MÖJLIGHETER.

*Rådslagets delrapport skrevs i form av ett
utredningsdirektiv, inlämnat till Statsrådet Helene
Hellmark Knutsson, Utbildningsdepartementet,
den 27 april 2016.*

SAMMANFATTNING

EN SÄRSKILD UTREDARE ska analysera effekterna på arbetslivet och den högre utbildningen av den pågående digitaliseringen vad avser behovet av löpande omställning och utbildning. Utredningen ska utreda högskolans anpassning till digitaliseringen och särskilt analysera behovet av ny kunskap och förändringar vad gäller:

Högskoleutbildningens längd

*Högskoleutbildningens placering
i det livslånga lärandet*

*Möjligheten att sprida den högre
utbildningen över livet*

Yrkeshögskolans roll

Effektiviteten i undervisningen

Högskoleutbildningens placeringsort

*Den högre utbildningens relevans för
små och medelstora företag*

*Försörjning vid högre utbildning
för yrkesverksamma*

Den icke formella utbildningen

*Samspel mellan högskola, yrkesutbildning
och icke formellt lärande*

Frågan om examination

BAKGRUND

DIGITALISERINGEN LEDER TILL stora förändringar i samhället. Automatisering och robotisering leder till en snabb omställning av både varu- och tjänsteproduktionen. Allt smartare system tar över rutinmässiga arbetsuppgifter medan arbetskraften rör sig mot mer komplexa och kreativa uppgifter. Omställningstakten är hög, vilket ställer större krav på ständig utbildning.

SVERIGE FÅR ANSES VARA ett av de ledande länderna vad gäller omställning i arbetslivet, med omställningsavtal och organisationer som fångar upp personer i akut behov av omställning. Men dessa system, i regel sammansatta av arbetsmarknadens parter, gäller bara dem som är fast anställda och tar endast sikte på den situation som inträffar då en person fått eller är på väg att få avsked. Digitaliseringen skyndar på behovet av omställning. Nya system och lösningar behöver därför tidigare än nu fånga upp personer som framåt i tiden riskerar att bli friställda. Nödvändig kompetensutveckling bör identifieras innan det är aktuellt att friställa en person.

DEN HÖGRE UTBILDNINGEN bygger i grunden på 1800-talets system för att förse den växande ämbetsmannakåren med utbildade tjänstemän. Dagens utbildningsystem bygger på att vi från sexårsåldern tillbringar de följande 12 till 20 åren med utbildning på heltid. Därefter börjar yrkeslivet, ett yrkesliv som visserligen kan innehålla en del kursverksamhet och vid trängande behov viss vidareutbildning, men i princip anses vi färdigutbildade i 25-årsåldern. Systemet bygger på att eleven och sedermera studenten är en tämligen fri individ utan familj eller större behov av inkomst för bostad, pendling och livsstil. Studenten vistas i en utbildningsmiljö med begränsade arbetslivskontakter och inträder i arbetslivet i först framt 30-årsåldern.

DET ÄR TVEKSAMT HUR effektivt detta system är, speciellt som digitaliseringen gör det nödvändigt att regelbundet förnya kompetensen under ett helt arbetsliv. Givet att digitaliseringen gör att samhället i allmänhet och arbetsmarknaden i synnerhet förändras mycket snabbt, är det frågan om en tjugoförårig grundutbildning i unga år är en bra investering för såväl individ som samhälle? Bör utbildningen snarare spridas över livet för att anpassas till de behov av ny kunskap och nya färdigheter som uppstår när samhället utvecklas?

Valentino Berti, Mikaela Almerud och Per Fagrell
vid presentationen av rådslagets slutsatser.

HÖGSKOLANS ANPASSNING TILL DIGITALISERINGEN

DIGITALISERINGEN OCH globaliseringen ökar förändringstakten i ekonomin och ska Sverige och svenska företag vara konkurrenskraftiga bör det finnas goda möjligheter att vidareutbilda sig livet ut. Arbetskraftens kompetens är en helt avgörande fråga för medborgarna, företagen och Sverige i stort och behovet av ständig kompetensutveckling förväntas öka. Så frågan är på vilka sätt och hur väl högskola, yrkeshögskola och arbetsplatser möter de ökande behov av kompetens och lärande som uppstår då digitaliseringen fortsätter att förändra samhället.

UTREDAREN SKA UNDERSÖKA hur väl det svenska högskolesystemet (innefattar universitet, högskola och yrkeshögskola och benämns gemensamt som högskola nedan) är anpassat för att stödja ett arbetsliv med behov av ständig kompetensutveckling och särskilt beakta nedanstående förhållanden.

HÖGSKOLEUTBILDNINGENS LÄNGD

DAGENS UTBILDNINGSSYSTEM bygger på en föreställning om att man i unga år utbildar sig för ett livslångt arbetsliv. Om det finns någon trend som kan spåras så är det att denna grundläggande utbildning är på väg att förlängas. Det talas om tioårig grundskola samtidigt som gymnasiet kortaste linjer numera är treåriga. Högskolan har följt efter och utbildningar tenderar att bli både fyra och femåriga. För en ung människa innebär detta en väsentlig investering där den underliggande tanken är att kunskapen som förvärvas ska kunna användas hela arbetslivet.

ETT SÅDANT SYSTEM MED en lång utbildning är anpassat för ett samhälle som utvecklas långsamt, där förvärvad kunskap kan användas under ett drygt 40-årigt yrkesliv. Men hur relevant kommer kunskap förvärvad i dag att vara om tio, tjugo år? Med stor säkerhet kommer vi att gå igenom en rad tekniska förändringar det närmaste decenniet som var och en skapar stora behov av omställning när arbetsuppgifter löpande automatiseras, vilket även gäller kvalificerade uppgifter som det tidigare krävts högskoleutbildning för att klara.

UTREDAREN SKA REDOGÖRA FÖR skälen till att den utbildning som ges i unga år historiskt tenderat att bli allt längre. Utredaren ska bedöma nyttan av den långa grundläggande utbildningen genom att väga den kunskapsnivå som nytexaminerade högskoleutbildade har med den tid det tagit att införskaffa den.

HÖGSKOLEUTBILDNINGENS PLACERING I DET LIVSLÅNGA LÄRANDET

EN ANNAN ASPEKT PÅ SYSTEMET är att utbildningen är koncentrerad till unga år innan några yrkeserfarenheter förvärvats. Det kan vara svårt för en ung person att tillgodogöra sig större mängder avancerad kunskap utan att förstå sammanhangen där kunskapen ska tillämpas, dessutom under en tid i livet då de flesta i regel är socialt mycket aktiva och koncentrationen splittrad.

UTREDAREN SKA BEDÖMA DEN högre utbildningens effektivitet och de behov av framtida kompetens som kommer av den snabba digitaliseringen. Utredaren ska särskilt undersöka effekterna av att utbildningen är koncentrerad till ett antal år i ungdomen och ställa det mot de behov av ständig kompetensutveckling som idag kan identifieras.

MÖJLIGHETEN ATT SPRIDA DEN HÖGRE UTBILDNINGEN ÖVER LIVET

OM DET ÄR SÅ ATT digitaliseringen ökar behovet av ständig kompetensutveckling, så kan det vara rationellt att sprida den högre utbildningen över längre tid istället för att som nu all utbildning ges under ett antal år innan yrkeslivet börjar. Det är möjligt att det går att skapa modeller för och moduler av återkommande utbildning. Här kan finnas erfarenheter från yrkeshögskolan där personer med yrkeserfarenhet kan förvärva formell kompetens inom ett givet yrkesområde.

UTREDAREN SKA UNDERSÖKA möjligheterna att sprida högskoleutbildningen över en längre livsperiod. En sådan spridning skulle kunna innebära ett kortare introduktionsprogram för att ge baskunskaper och färdigheter samt förbereda studenterna för det livslånga lärandet i fråga om studieteknik och självdisciplin. Efter detta skulle högre utbildning kunna varvas med arbete.

YRKESHÖGSKOLANS ROLL

DET ÄR MÖJLIGT ATT yrkesutbildningen både på gymnasial och eftergymnasial nivå kan få en viktigare roll i ett system för livslångt lärande. Inom yrkeshögskolan finns möjligheter att fånga upp behoven på arbetsmarknaden på ett mer riktat sätt än man gör i den professionsinriktade högskoleutbildningen. En viktig del i yrkeshögskolan är det praktikförlagda lärandet på företag med verksamheter som har anknytning till utbildningens innehåll. Ett faktum är dock att yrkeshögskolan idag är ojämnt fördelad över landet, med en stor koncentration till storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö.

UTREDAREN SKA ANALYSERA hur yrkeshögskolans utbildningar samspelar med utbildningar i både näringslivet och den offentliga sektorn. Utredaren ska därefter undersöka om samverkan mellan högskoleutbildningen och yrkeshögskolan kan stärkas och om det finns anledning att kombinera de två formerna under ett gemensamt system för livslångt lärande.

EFFEKTIVITETEN I UNDERVISNINGEN

I DEBATTEN OM HÖJD pensionsålder har framkommit att det också vore värdefullt om studenter kom ut i arbetslivet tidigare. Idag tenderar studenter att vara allt längre i utbildning och det är svårt för den enskilda att snabba på sin utbildning. Det finns regler som hindrar högre studietakt, exempelvis får en student inte läsa mer än 60 högskolepoäng per år på en och samma institution. Sommarloven är av tradition långa och studenterna själva har också, av olika skäl, en tendens att stanna längre än nödvändigt i utbildningssystemet, främst för att de inte lägger den tid som krävs för studierna och därmed inte klarar full studietakt.

Utredaren ska kartlägga och beskriva effektiviteten i det svenska högskoleväsendet och bedöma effekterna av att varva högre utbildning med arbete under flera år, inte minst vad gäller frågan om studenterna genom en mer utspridd utbildning kan tillgodogöra sig mer och hålla kunskapen mer uppdaterad. Vidare ska dagens faktiska studietakt ställas mot den förmodade genomströmningen i ett reformerat system. Utredaren ska även bedöma effekterna för välfärden av att få studenter i arbete tidigare.

HÖGSKOLEUTBILDNINGENS PLACERINGSORT

I DET FALL DEN HÖGRE utbildningen sprids ut över en längre del av livet uppstår frågan var undervisningen och lärandet bör bedrivas rent geografiskt. Unga studenter är ofta beredda att flytta för några års utbildning, medan en yrkesverksam student som skaffat hem och familj kan ha svårt att flytta ens för kortare tid. Här finns redan idag system för att kombinera digital distansundervisning av typen mooc (Massive Open Online Course) med utspridda lärcentra där eleven kan samverka med andra elever. Akademi Norr bedriver exempelvis en sådan verksamhet.

UTREDAREN SKA UNDERSÖKA hur högskoleväsendets undervisning bör lokaliseras för att i högre grad kunna göras tillgänglig för yrkesverksamma studenter. Exempel på sådana tillgängliggörande är om undervisningen i högre grad kan ske på distans via nätet, om institutionerna sprider ut sig geografiskt eller samarbetar med lärcentra samt om undervisning sker i koncentrerade block som även yrkesverksamma kan lämna hemorten för att närvara vid.

DEN HÖGRE UTBILDNINGENS RELEVANS FÖR SMÅ OCH MEDELSTORA FÖRETAG

HÖGSKOLAN ÄR INTE anpassad för att bistå med vidareutbildning för företag, i regel för att utbildningen inte är relevant och för att den i det fall den ska skräddarsys blir för dyr. I den mån det finns kurser som skulle passa, är de vanligtvis schemalagda under dagtid och blir därmed svåra att kombinera med arbete. Om inte högskolan kan svara upp till behovet av kompetensutveckling livet ut, kan den komma att bli allt mindre relevant och andra aktörer måste beaktas.

UTREDAREN SKA UNDERSÖKA främst de små och medelstora företagens behov av kompetensutveckling och hur högskolans kursutbud svarar mot behovet. Utredaren ska föreslå förändringar som gör att företagen i högre grad kan använda högskolans resurser för ständig kompetensutveckling. Vidare bör utredaren kartlägga andra anordnare av utbildning som alternativ till högskolan.

FÖRSÖRJNING VID HÖGRE UTBILDNING FÖR YRKESVERKSAMMA

DAGENS UTBILDNINGSSYSTEM bygger på att studenter lever billigt under de år utbildningen pågår. Försörjningen klaras med lån och bidrag samt sannolikt med stöd från föräldrar och extrajobb. Om yrkesverksamma ska kunna finansiera perioder av högre utbildning krävs ett system som både kan klara försörjningen och motivera till arbetsuppehåll för studier.

ETT SYSTEM FÖR finansiering av studier under hela livet kan vara individuellt eller kollektivt utformat, eller vara en hybrid. Medlen i systemet kan komma från dagens studiemedelssystem samt framtida löneavståenden. Frågan är dock hur balansen mellan det individuella och kollektiva ska vara utformat.

I ETT INDIVIDUELLT SYSTEM följer pengarna individen som har ett ansvar för sin egen utbildning och är tämligen suverän i sina val. Fördelen är att ansvaret är tydligt och motivationen troligen hög. Icke utnyttjade medel tillfaller eventuellt individen som pension. En nackdel kan vara att eftersom individen är suverän kan denne välja sådant som är intressant att veta men knappast användbart i arbetet. Att outnyttjade medel tillfaller individen ifall de inte används kan minska incitamenten att använda pengarna för sitt syfte.

ETT KOLLEKTIVT SYSTEM kan kännetecknas av att arbetsmarknadens parter och staten, de som finansierar, har större inflytande över valet av utbildning. Icke använda medel kan också återföras till systemet. Fördelarna är att utbildningen är mer anpassad till vad arbetsmarknadens parter anser behövs samtidigt som pengar som inte utnyttjas behålls i systemet. Nackdelen är att felbedömningar vad gäller framtidens kompetensbehov tenderar att drabba alla.

UTREDAREN SKA UTREDA hur den enskilde ska kunna finansiera högre utbildning under hela livet och hur de offentliga stödsystemen bör utformas. I detta ingår att bedöma om den finansiering som finns idag kan spridas ut över längre tid. Ett nytt system för individuellt eller kollektivt anpassade kompetensförsäkringar ska ge incitament till yrkesverksamma att genomgå högre utbildning flera gånger i livet och ska samtidigt uppmuntra yngre studenter att tidigare än idag söka sig till arbetsmarknaden. Utredaren ska i samverkan med arbetsmarknadens parter undersöka i vilken mån framtida löneavståenden kan användas och hur ett system praktiskt kan se ut. Balansen mellan det individuella och kollektiva ska noga bedömas så att systemet utnyttjar individens drivkraft och samtidigt beaktar arbetsmarknadens behov.

Gunnar Karlsson, rådgivare i rådsrådet om utbildning och omställning, och Digital Utmanings ordförande Lars Ilshammar.

DEN ICKE FORMELLA UTBILDNINGEN

EN STOR DEL AV DEN faktiska kunskapsinhämtningen sker via det som kan kallas icke formell utbildning. Människor går kurser, både genom sin arbetsgivare och på eget initiativ, läser utbildande texter eller följer utbildningar via internet, så kallade moccas. Denna icke formella utbildning är inte kartlagd och det saknas offentliga system för att navigera i utbudet och validera dess innehåll.

DE SENASTE ÅREN har det genom digitaliseringen skett en genomgripande förändring av lärandets infrastruktur. Det ställs allt högre krav på individen att söka kunskap, analysera strukturer och lösa problem. I den formella utbildningen sker detta lärande med stöd av lärare och andra pedagogiska resurspersoner. I det nya arbetslivet märks växande krav på individens egen lärförmåga, att söka kunskap och göra bedömningar rörande den egna karriärutvecklingen och hur man bättre kan tillgodogöra och använda kunskap och kompetens i arbetet.

DET SAKNAS STUDIEVÄGLEDNING utanför högskolesystemet, vilket är en brist för den som vill utbilda sig utanför högskolans utbildningar. Det saknas överblick och samordning för det stora utbudet av yrkes- och vidareutbildningar och dessa bildar heller inte ett sammanhängande system.

HÖGSKOLAN ERSÄTTS för undervisningens kostnader från staten. Den icke formella utbildningen betalas av individen eller av arbetsgivaren. Finansieringssystemet kan därför behöva innefatta ersättning för utbildningskostnader, utöver stöd för den egna försörjningen.

UTREDAREN SKA FÖRESLÅ ett nationellt system för att kartlägga och validera den informella utbildningen. Utredaren ska också föreslå hur vägledning för potentiella studenter ska ske i det utbud som finns. Utredaren ska även förslå hur finansiering av utbildning utanför den statligt finansierade sektorn ska ske.

SAMSPEL MELLAN HÖGSKOLA, YRKESUTBILDNING OCH ICKE FORMELLT LÄRANDE

SVERIGE HAR JÄMFÖRT med andra EU-länder ett högt deltagande av vuxna i utbildning. En stor del av denna sker i formell utbildning på gymnasie- eller högskolenivå. Den största andelen sker dock inom ramen för personalutbildning som organiseras och finansieras av arbetsgivare.

UTBILDNING SKER OCKSÅ genom att leverantörer av produkter och tjänster kräver att personal som ska använda eller sälja den genomgår en utbildning för att certifieras. En central del av det icke formella lärandet sker på själva arbetsplatsen och motiveras av arbetsorganisering, anställningsvillkor och verksamhetsformer. En viktig del i det arbetsplatsanknutna lärandet sker i form av mentorskap, trainee-modeller och inskolning i olika yrkesgemenskaper. Sverige har också en unik tradition av folkbildning igenom studiecirklar, folkhögskolor och bibliotek som utgör lärande arenor för att möta digitaliseringens utmaningar.

UTREDAREN SKA UNDERSÖKA vilka former av samverkan som idag äger rum mellan högskolan, yrkeshögskolan, personalutbildningen samt folkbildningen. I det fall det finns behov, ska utredaren föreslå former för att stärka sådan samverkan med syftet att skapa ett sammanhållet system för utbildning och lärande under hela livet.

FRÅGAN OM EXAMINATION

EXAMINATION ÄR EN nyckelfunktion i den högre utbildningen och det kan finnas behov av att göra den mer oberoende av de utbildande institutionerna. Betygsinflation beskrivs idag som ett problem. Ska dessutom informell utbildning uppvärderas och inkorporeras i systemet kan det behövas oberoende examinationsinstitutioner som kan styrka faktiska kunskaper och färdigheter oavsett formen för inläringen. Ett pålitligt examinationssystem med högt anseende kan leda till att människor gör ”kunskapskarriär” på samma sätt som man idag betraktar en yrkeskarriär som något eftersträvänt.

DET GÅR ATT TÄNKA sig en myndighet som ackrediterar examinatore, ungefär på samma sätt som en myndighet idag ackrediterar bilprovningar. Diskussioner om system för validering har pågått i många år utan att en funktionell struktur har kommit till stånd.

UTREDAREN SKA FÖRESLÅ ett system för examination av högre utbildning som är oberoende av de utbildande institutionerna samt föreslå lämplig huvudman för detta. Systemet ska kunna styrka kunskap, oavsett var eller hur den har inhämtats. Systemet ska stimulera till ständig vidareutbildning och kunskapskarriär.

SAMRÅD OCH REDOVISNING AV UPPDRAG

UTREDAREN SKA I ARBETET höra de myndigheter, institutioner och organisationer som berörs av uppdraget, särskilt Universitetskanslersämbetet, Universitets- och högskolerådet samt Myndigheten för yrkeshögskolan.

TILL UTREDNINGEN ska knytas tre referensgrupper:

- *En bestående av representanter för högskolevärlden och offentliga organisationer med intressen i utbildningsområdet, som Arbetsförmedlingen, gymnasieskolan, de regionala kompetensplattformarna och andra som utredningen kan identifiera.*
- *En med företrädare för arbetsmarknadens parter och ett urval av företrädare för företag med behov av hög kompetens.*
- *Eftersom förslagen kan innebära stora förändringar i organisationen av den högre utbildningen krävs även en parlamentariskt sammansatt referensgrupp.*

UPPDRAGET SKA REDOVISAS SENAST 18 MÅNADER EFTER ATT DET STARTATS.

PRODUKTI- VITET I VÅRD OCH OMSORG

RÅDSLAG 3 JUNI 2016 - SEPTEMBER 2016

RÅDSLAGET LEDDES AV: HANS WINBERG, STIFTELSEN LEADING HEALTH CARE

DELTAGARE: ANDERS EKHOLM, VICE VD INSTITUTET FÖR FRAMTIDSSTUDIER | BRITT-MARIE AHRNELL, ORDFÖRANDE
VERYDAY OCH STYRELSELEDAMOT GULLERS GRUPP | EMMA SPAK, ORDFÖRANDE FÖR SVERIGES YNGRE LÄKARES
FÖRENING (SYLF) | EVA LEACH ELFGREN PROGRAMCHEF FÖR SAMARBETSPROJEKTET 3R FRAMTIDENS VÅRDINFOR-
MATIONSMILJÖ | KARINA TELLINGER MCNEIL, KONSULT/STRATEG INERA | NIKLAS SUNDLER, AFFÄRSUTVECKLARE
HEALTHCARE TELIA

DE TIO FÖRBUDSORDEN

TIO SAKER SOM VI INTE SKA GÖRA OM VI SKA UNDERLÄTTA DIGITALISERINGEN OCH SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR VÅRDEN OCH OMSORGEN ATT BLI BÄTTRE OCH EFFEKTIVARE!

Digitaliseringen, med automatisering och robotisering, innebär stora möjligheter för alla samhällets områden, inte minst för vården och omsorgen. De flesta prognoser spår att vårdbehovet under de närmaste åren kommer att växa, både på grund av att de äldre blir allt äldre och därmed fler och för att vårdmetoderna utvecklas och allt fler åkommor går att åtgärda.

DIGITALISERINGEN HAR POTENTIAL

DIGITALISERINGEN BORDE kunna göra vården, precis som alla andra områden, mer säker, rationell och effektiv. Rätt använd kan digitaliseringen användas för att automatisera rutinartade uppgifter samt för att sprida och sammanställa information så att den alltid finns tillgänglig där den behövs. Vi i rådslaget tror att vårdmetoderna kan bli effektivare och att vi på smartare sätt kan nyttja de resurser vi har. Vi tror också att kvaliteten kan öka i meningen att vi i högre grad kan bli botade. Med digitala verktyg kan dokumentationen kring patienten bli bättre och mer tillgänglig och diagnoser kan underlättas genom digitalt stöd, inte minst genom att utnyttja det vi kallar Big Data. Automatisering och robotisering kan i ökad grad ta hand om rutinartade uppgifter och tunga lyft. Troligen känner sig patienten mer oberoende om intima situationer sköts av maskiner snarare än av främmande människor. För vårdens professionella kan det bli mer tid över för intellektuellt krävande arbetsuppgifter och uppgifter där social förmåga och empati är viktiga.

VÅRD OCH OMSORG ÄR KOMPLEXA SYSTEM

VÅRDEN OCH OMSORGEN är komplexa system styrda av flera huvudmän och omgärdade av organisation, tradition och lagstiftning som i värsta fall innebär svåra hinder. Vården är bra på att hantera en åkomma åt gången, men har svårare att hantera patienter som samtidigt behöver vård av många olika vårdgivare. Vårdens och omsorgens olika delar har svårt att kommunicera, vilket är problem som skulle kunna underlättas med digitala verktyg.

HINDER FÖR FÖRÄNDRING

MÅLSÄTTNINGEN ÄR ATT KOMMUNER, landsting, myndigheter och privata företag ska samverka i större skala, vilket ofta är mycket svårt. Regelsystemen är inte koordinerade. Vården är heller inte byggd för digitalisering på riktigt, den är byggd för digitala dokument snarare än digitala processer. Det finns idag ingen nationell läkemedelsdokumentation. Det enklaste sättet att ta reda på vilka läkemedel en patient faktiskt tar är att patienten tar med sig pillerburkarna till vårdstället.

MAN KAN DELA IN HINDREN MOT SNABB FÖRÄNDRING I VÅRDEN OCH OMSORGEN I TRE DELAR:

KULTUREN. Den kännetecknas av att vara hierarkisk, kostnadsfokuserad, stressad, riskobenägen och ovillig till förändring.

ORGANISATIONEN. Organisationen inom vården präglas av att alla delar bevakar sitt eget stuprör, löser helst kortsiktiga problem och saknar lokala resurser vad gäller ledarskap och pengar för utveckling.

BESLUTSPROCESSER OCH STYRNING. De modeller för styrning och beslut som finns inom vård och omsorg har stort fokus på kostnader och för lite på värde. Styrningen släpar efter utvecklingen snarare än leder den. Det finns en tendens att motverka innovation, döda goda idéer, motverka experiment och försök att utveckla verksamheten.

MAN KAN SKYNDAS PÅ reformer på olika sätt. Vi har valt att göra det genom att identifiera tio saker vi inte ska göra, i form av tio förbudsord. Dessa tio saker vi inte ska göra kan vara ett sätt att identifiera hinder mot effektivisering och sätt att skynda på förändring. Ska vi lyckas att inte göra dessa saker måste vården och omsorgen ändra arbetssätt. Att bestämma oss för att inte göra dessa tio saker kan bli den katalysator som skyndar på det reformarbete vi så väl behöver.

DE TIO FÖRBUDSORDEN

- **DET SOM REDAN ÄR** dokumenterat ska inte dokumenteras en gång till. Hälso- och sjukvårdens personal får inte åläggas att dokumentera det som redan finns dokumenterat. Systemen för dokumentation måste utformas så att informationen är tillgänglig där den behövs när den behövs. Dubbeldokumentation skapar frustration bland läkare, personal och patienter.
- **ERSÄTTNINGSSYSTEMEN FÅR INTE** styra hur patienten och vården möts. Vården ska vara så organiserad så att mötet med patienten alltid sker med den teknik som innebär bäst kvalitet och minst besvär för alla inblandade parter. Fysiska möten ska bara ske när de tillför värde, inte för att de genererar ersättning.
- **PATIENTEN FÅR INTE VARA** ovetande om vad som ska hända härnäst. Betydande ansträngningar måste göras, både inom organisation och vad gäller teknik, för att göra det möjligt att hela tiden ge besked om vad som kommer att hända härnäst och hur lång tid det tar innan det händer.
- **PATIENTEN FÅR INTE HINDRAS** att kontakta vården med den teknik som vederbörande själv önskar. Vården och omsorgen måste organiseras så att patienten kan ta kontakt via telefon, SMS, mejl, handskrivna brev eller annan metod som är etablerad. Den löpande kontakten kan ske på det sätt som vårdgivaren och patienten kommer överens om, men för den initiala kontakten måste alla vägra kunna stå öppna.
- **PATIENTEN FÅR INTE HINDRAS** att få tillgång till eller dela sin vårdinformation med vem hen vill. Patienten ska efter eget val få tillgång till sin egen vårdinformation och kunna dela den med anhöriga eller andra. Det skapar delaktighet. Patienten får framför allt inte hindras att göra detta med hänvisning till patientens eget intresse. Systemen för kontakter och data ska i så hög grad göras så att patienten själv kan göra personliga inställningar, precis på det sätt som är möjligt i andra digitala tjänster patienten använder i sitt yrke eller privatliv. Det kan finnas undantag då patientens omdömesförmåga av ett eller annat skäl är nedsatt, men det är undantag och ska inte vara regel.
- **OM PATIENTEN SJÄLV** har diagnos- eller övervakningsverktyg så får relevanta data från dessa inte ignoreras. För att underlätta för alla parter bör vården aldrig själv inhämta uppgifter från patienten som patienten själv kan inhämta. Vården ska sträva efter att patienten använder vårdens mätutrustning i hemmet, men det kan också handla om patientens egen utrustning om den är bra nog. Mycket tid kan sparas för både patienter, anhöriga och vårdgivare om patienten inte behöver resa till ett vårdställe för att göra sådant som kan göras hemifrån.
- **EN PROCESS ELLER ETT MOMENT** som kan automatiseras får inte göras manuellt bara för att det alltid gjorts så. Regelstyrda, rutinartade och repetitiva moment, oavsett om de är fysiska eller kognitiva, bör tas över av datorer och robotar i de fall det manuella inte tillför värde. Därmed kan vårdens professioner göra sådant som robotar och datorer inte kan göra, det vill säga uppgifter där variationerna är stora eller där det personliga mötet spelar stor roll.
- **NY TEKNIK FÅR INTE** införas om den inte skapar nytta och det inte avsätts tid för att använda den. Syftet med ny teknik är att förbättra kvaliteten och/eller spara tid. Ofta krävs dock åtminstone under en första period extra tid för att komma igång. Ny teknik och nya moment som tar tid ska aldrig läggas ovanpå befintliga uppgifter utan tillräckligt med tid för att införa det nya ska avsättas. Gamla arbetsuppgifter, processer och tekniker som inte längre behövs, ska avvecklas. Ny teknik ska alltid utvärderas och tillför den inte värde ska den inte användas.
- **NY TEKNIK FÅR INTE** införas om satsningen bara är tillfällig. Ny teknik får inte införas om det inte finns en plan och resurser att göra den permanent i det fall den fungerar bra. Nya lösningar som införs inom projekt och sedan avvecklas när projektet är slut skapar mycket frustration och underminerar förtroendet för vården såväl som för den nya tekniken och engagemanget för verksamhetsutveckling.
- **VÅRDEN FÅR INTE AVSTÅ** från att införa teknik för att inte alla kan använda den. Vården och omsorgen måste utvecklas och för det kunna använda ny teknik och nya metoder i kontakten med patienten. Det kommer alltid att finnas patienter som inte kan eller vill använda ny teknik. De ska aldrig hindra att en större grupp som kan använda det nya faktiskt också gör det. Patientens inställning till ny teknik är ofta individuell. En 20-åring vill ha ett fysiskt möte, medan 80-åringen gärna använder videosamtal från landstället. Kan ny teknik frigöra tid och resurser för alla parter, så ska den välkomnas. Vården ska alltid ha system för att ta hand om dem som inte kan handskas med nya metoder så att de får bästa möjliga vård och omsorg, men behandla dem som undantag och i övrigt utveckla den nya tekniken.

INTEGRITET I EN UPP- KOPPLAD VÄRLD

RÅDSLAG 4 OKTOBER 2016 - DECEMBER 2016

RÅDLAGET LEDDES AV: JACOB DEXE, FORSKARE INOM PUBLIC POLICY OCH IKT PÅ RISE SICS

DELTAGARE: CARL RUDBECK, SKRIFTSTÄLLARE OCH DEBATTÖR | CHRISTER NORSTRÖM, STYRELSEORDFÖRANDE, WEME-
MOVE | CRISTINA PORTNOFF, PRIVACY OFFICER, TELIA | DANIEL AKENINE, TEKNIKCHEF, MICROSOFT | REBECCA
CEDERING-ÅNGSTRÖM, SENIOR ADVISOR, ERICSSON CONSUMER LAB

FÖRETAGENS LILLA KATEKES OM INTEGRITET I EN UPPKOPPLAD VÄRLD

Termer och begrepp och vad de betyder.

I EN UPPKOPPLAD VÄRLD LÄMNAR VI SPÅR, MÅNGA SPÅR

I **PEKINGS KOLLEKTIVTRAFIK** har myndigheterna börjat analysera data från de digitala passerkortet för att identifiera resenärer som regelbundet uppehåller sig ovanligt länge i systemet. Syftet är att hitta ficktjuvar (The Economist 2016-08-20). Det är ett lovligt syfte, men sådan information kan också användas i andra, mindre samhällsnyttiga, syften.

NÄR VI HANDLAR

MED betalkort i matbutiken registreras våra matvanor. Kan den informationen användas av försäkringsbolag eller sjukvård för att anmärka på vår livsstil? Alla appar vi använder

i våra smarta maskiner lämnar ifrån sig data, data som samlas och används. Vi lever i ett övervakningssamhälle där de digitala spår vi lämnar ifrån oss används för olika syften, både sådana vi själva kan tycka är bra och syften som de flesta av oss troligen är skeptiska till.

VI MÄNNISKOR ÄR förmodligen oftast medvetna om att vi lämnar gott om spår efter oss, men vi vet inte alltid vilka, hur de kan användas eller i vilken omfattning. Företag som samlar data bör tänka på det, och sträva efter att människor ska veta vad som händer då de lämnar ifrån sig data om sig själva.

EN "LITEN KATEKES" OM INTEGRITET FÖR FÖRETAG

NEDANSTÅENDE "LILLA KATEKES" resonerar kring ett antal begrepp kopplade till integritet, datainsamling och datahantering och hur dessa begrepp kan förstås. Skriften vänder sig till företag, stora som små, som mer eller mindre medvetet handskas med digitalt material som kan ha med integritet att göra. Vad vi som skrivit den vill uppnå är en ökad medvetenhet hos företagen om de utmaningar som uppstår då vi så enkelt kan veta alltmer om allt fler.

VI VILL KUNNA ANVÄNDA data på ett sätt som gynnar företag, användare och anställda. Men vi vill inte "missbruka" data så att vi riskerar att få en motreaktion mot all datahantering. Att bruka men inte missbruka är katekesens budskap, samtidigt som vi är väl medvetna om att tolkningen av vad som är vad måste vara föremål för en ständig diskussion.

DIGITAL UTMANINGS RÅDSLÅG om integritet har arbetat utifrån tanken att om problem kan identifieras tidigt så kommer de senare inte som en överraskning. Åtgärderna för att handskas med dem har då bättre förutsättningar att bli konstruktiva.

PERSONLIG INTEGRITET ÄR VIKTIGT

VARFÖR DET?

Personlig integritet är en process med vilken vi formar oss själva som individer, inte en egenskap man har eller inte har. Personlig integritet ses tyvärr ofta som ett abstrakt begrepp, vilket är en av anledningarna till att det också är svårt att avgöra vad som egentligen är ett intrång i integriteten. Möjligheten att kunna forma sin egen personlighet, att utöva sina individuella uttryck, att forma och uttrycka egna åsikter, att undvika att uttrycka eller utöva dessa, och att kunna vara för sig själv ingår i det vi kallar personlig integritet.

INTEGRITET ÄR BEROENDE AV SAMMANHANG

VAD BETYDER DET?

Du väljer, förmodligen, att ha en viss sorts kläder på dig när du är på stranden. Skulle du plötsligt bli satt med exakt samma uppsättning kläder på ett torg eller i ett köpcentrum skulle du känna dig utsatt och uttittad. Informationen om dig, dina kläder, har inte på något sätt förändrats, men kontexten gör att du känner dig obekvämt i en situation och inte i den andra. Det viktigaste för din integritet är alltså medvetenheten, anpassningsbarheten och kontrollen över vilken information om dig som är tillgänglig i vilket sammanhang.

För företag innebär detta att man måste kunna redogöra för i vilket sammanhang en användare befinner sig och hur deras data kommer att användas. Om användningen av personuppgifterna skiljer sig från vad användaren förväntar sig kommer det att kännas precis som för personen på torget – obekvämt och otryggt. Om sammanhanget däremot är tydligt och förväntningarna efterlevs, då skapas förtroende mellan användare och företag.

METADATA ÄR PERSONLIG DATA

VAD BETYDER DET?

Metadata är data om data, det vill säga informationen om transaktioner av information. Ta till exempel ett SMS. Metadata är avsändare och mottagare, tidpunkt då det skickas, textlängd och med vilken operatör det skickades. Även om man med metadata inte kan utläsa vad SMS:et innehåller så kan man dra slutsatser kring vem som pratar med vem, när och hur mycket. På samma sätt genererar våra surfmönster stora mängder metadata. Med denna information, vilka länkar någon klickat på för att komma till en sajt till exempel, kan man dra slutsatser om grupperns beteenden och med tillräckligt sofistikerade metoder kan man även i stora dataset identifiera enskilda individer baserat på deras beteenden, även utan tillgång till en personuppgift så som personnummer. Metadata är alltså inte anonymt eller integritetsvänligare än direkta personuppgifter, och man måste vara precis lika försiktig med användande och säkerhållande av sådana uppgifter.

INTEGRITET ELLER INTEGRITET?

VAD ÄR SKILLNADEN?

I engelskan gör man skillnad på "privacy" och "integrity", något vi inte gjort i svenskan. Svenskans integritet kan vara såväl "integrity", med synonymer-na god karaktär eller stabilitet, som "privacy", som kan betyda ungefär privatliv eller personlig sfär. När vi talar om integritet här är det alltså privatliv eller personlig sfär vi menar, det som motsvarar engelskans "privacy". Man kan vara helt utan karaktär (integrity) men fortfarande ha ett behov av och rätt till privatliv (privacy).

PERSONUPPGIFTER, PERSONDATA OCH PERSONLIG INFORMATION

VAD ÄR SKILLNADEN?

I ordets vidaste betydelse så är all information som kan identifiera dig som person en personuppgift. Persondata är digitalt upprättade och skapade personuppgifter. Det kan vara metadata eller andra värden som är kopplade till din identitet och som används för att analysera eller registrera dig på olika sätt. Personlig information är uppgifter om dig som kan anses vara lite mer känsliga beroende på sammanhang.

I princip kan allt vara personuppgifter, så länge den kan kopplas till dig som person på något sätt. Skostorlek, hårfärg, filmsmak, konsertbesök eller bokning av tid hos frisören. Till och med frånvaron av information kan vara en personuppgift, om man ändå kan identifiera en person genom datamängden.

PERSONUPPGIFTER KAN AVIDENTIFIERAS, MEN INTE ALLTID

VAD BETYDER DET?

I stora datamängder går det ofta inte att direkt utläsa enskilda individer i datamängden. Man kan koppla isär egenskaper och beteenden från adressuppgifter eller personnummer i databasen som används. Det kan göras genom att använda pseudonymer genom att helt enkelt inte spara några personuppgifter eller på andra sätt behandla datamängden så att identiteter inte blir relevanta för analysen. Tyvärr har många av dessa metoder också brister och med relativt enkla medel skulle man fortfarande kunna identifiera personer om man har tillgång till en

databas som kan korsreferera uppgifterna i datamängden eller använder andra dataanalysmetoder. Det går nästan aldrig att göra en datamängd helt anonymiserad om den också ska vara användbar och värdefull för ett företag. Däremot kan man försöka att göra det tillräckligt bra för den uppgift som ska lösas.

"PSEUDONYMISERING"

VAD BETYDER DET?

För att koppla loss sambandet mellan insamlad data och enskilda individer kan informationen om individen på olika sätt ersättas av en pseudonym. Tanken är att informationen då kan göra nytta för att exempelvis se mönster och samband mellan beteenden, men utan att enskilda individer kan spåras.

DATASKYDD ÄR VIKTIGT

VARFÖR DET?

Målet med dataskydd är att information ska hållas säker, att det inte ska förstöras och inte ska komma i orätta händer. För integritetsperspektivet handlar det om att individer ska kunna förvänta sig att deras persondata inte läcker, försvinner eller att kontrollen över informationen på andra sätt komprometteras. Det är alltså meningen att man ska kunna känna sig säker på att sammanhanget, i vilken man gått med på att dela information, inte kan förändras drastiskt. EU:s nya dataskyddsförordning, GDPR, kommer att kräva större fokus på dataskydd från ännu fler aktörer.

GDPR MÅSTE ALLA FÖRHÅLLA SIG TILL

VAD BETYDER DET?

General Data Protection Regulation ersätter vår nuvarande personuppgiftslag (PUL) våren 2018. Kunder och konsumenter får en tydligare rätt att bestämma hur data får användas. Det kommer att behövas ett uttryckligt godkännande för att få samla in och använda data. Man kommer att kunna vända sig till den dataskyddsmyndighet i landet man är folkbokförd, i Sveriges fall Datainspektionen, istället för i det land där företaget finns. Företag kommer att behöva göra konsekvensbedömningar för informationen man samlar in och kunna visa att man skyddar dessa data. Och följer man inte reglerna kan man dömas till betydligt högre böter än med PUL.

SAMTYCKE KRÄVS

VAD BETYDER DET?

Samtycke är en central del i att skydda den personliga integriteten. Genom kravet att det ska finnas ett tydligt godkännande att personuppgifter får användas, ges användaren en möjlighet att förstå vad hen ger sig in på. Det är därför viktigt att redan i avtalen vara så tydlig som möjligt om vad data om en individ ska användas till. Man får inte lov att använda data för syften som användaren inte gett sitt godkännande för. Vill man samla in annan data från sin produkt eller tjänst, eller använda det insamlade datat på nya sätt så ska man se till att användaren ges möjlighet att godkänna en sådan förändring.

ÖVERVAKNING PÅGÅR ALLTID

VAD BETYDER DET?

Övervakning kan sägas vara "den fokuserade, systematiserade och rutinmässiga uppmärksamheten på personliga detaljer för att nå inflytande, styrning, skydd eller riktning." (David Lyon 2007). Med en sådan definition är all digital informationsbehandling övervakning, vilket också betyder att "övervakning" ofta är en del av en tjänst, alltså ingår i den nytta som levereras, och i sig inte behöver vara negativt. "Övervakning" kan sägas vara detsamma som digital informationsbehandling och en integrerad del av allt vi gör. För att bedöma om övervakning är god eller inte, så måste man tänka på sammanhanget och syftet. Det vill säga övervakningen ska ingå i den tjänst som den "övervakade" köpt eller på annat sätt vill ha och vederbörande ska, direkt eller indirekt, ha gett sitt samtycke.

ÖVERVAKNING MÅSTE SKAPA NYTTA OCH MERVÄRDE

PÅ VILKET SÄTT?

Genom att kartlägga hur många människor rör sig, vad de shoppar, söker på internet och berättar om sin tillvaro på sociala medier går det att se mönster och samband som tidigare inte kunde identifieras. Vi kan identifiera troliga kommersiella och politiska preferenser, sociala beteenden, riskbenägenhet och trolig brottslighet. Sådan information är värdefull för företag, politiska partier, arbetsgivare, försäkringsbolag och olika myndigheter, inte minst brottsbekämpande myndigheter. Sådana analyser kan också vara viktig för samhällsplaneringen, exempelvis för att förutse hur människor använder transportvägar och annan infrastruktur. Sådan skapar nytta för företag och för samhället.

Problem kan dock uppstå om informationen används till sådant användarna inte tänkt sig och som många människor kan tycka är att gå för långt. Var dessa gränser finns måste vara föremål för ständig diskussion. Det är oerhört viktigt att den övervakning som all databehandling på något sätt innebär, också skapar direkt nytta för användarna. Användaren som mer eller mindre medvetet släpper ifrån sig information, måste kunna tillgodogöra sig en nytta med det. Tjänsten måste helt enkelt använda informationen och genom det skapa ett mervärde.

ÖVERVAKA INTE MER ÄN SOM BEHÖVS

VARFÖR INTE DET?

Med tillräckligt mycket information går det att få veta överraskande mycket om människor, inte minst då de grundläggande sambanden mellan olika beteenden har identifierats. Men vill vi och bör vi veta mer än vi måste? Det finns en stor risk att för mycket information och kunskap leder till att människor inte vill lämna ifrån sig någon information alls. Så fråga inte om personnummer om det inte behövs. I de flesta länder går det att klara sig utan personnummer helt och hållet, så det kan gå även här. Tänk på att ju mer information som ditt företag samlar på sig, ju mer har det också ansvar för.

KÄNSLAN AV KONTROLL ÄR VIKTIG

VAD BETYDER DET?

Ett viktigt skäl till att be om samtycke från den som lämnar ifrån sig data är det djupt mänskliga behovet av att känna att man har kontroll. Det är inte alltid det går att veta exakt vad någon godkänner, men möjligheten att inte godkänna måste finnas. Likaså är det viktigt att företag och andra så långt det är möjligt informerar användarna om hur data används.

ALGORITMERNAS STYR

VAD BETYDER DET?

Allt större datamängder och smartare algoritmer gör att vi kan få veta alltmer om oss själva och andra. Vi är långt mer förutsägbara än vi tror. Det som hindrar oss från att förstå oss själva, är att vi tidigare inte haft förmågan att överblicka och analysera stora datamängder. Det ligger inte i den mänskliga naturen att arbeta med stora datamängder och statistik, det drar för mycket hjärnkraft. Istället arbetar våra

hjärnor med exempel och vi är duktiga på att dra slutsatser och generalisera utifrån mycket små datamängder. Datorer däremot är bra på att analysera stora datamängder och statistik är naturligt för dem.

Genom att analysera mönster i stora grupper – exempelvis hur folk går, shoppar, betar sig på internet och förskönar sin tillvaro på sociala medier – går det att kartlägga trolig personlighet, troliga åsikter och troliga riskbeteenden. Vi får veta enormt mycket om hur vi är och vad vi förväntas göra, kunskap vi aldrig tidigare haft. Men ska vi använda algoritmerna till att skaffa sådan kunskap och kan vi undvika att använda kunskapen när vi har den? Vi kan göra gott genom att upptäcka den statistiska sannolikheten för olika risker, men på individnivå blir allt mycket svårare. Algoritmerna styr, men det är bra om fler vet hur algoritmerna styrs.

"SAMHÄLLSKONTRAKTET" BYGGER PÅ INFORMATIONSBALANS

VAD BETYDER DET?

Regering, riksdag, det oberoende rättsväsendet och vi medborgare har ett sorts kontrakt mellan oss. Institutionerna gör sitt, företag sitt och medborgarna sitt. När det nu går att få alltmer kunskap om var och en, kunskap vi inte ens har om oss själva, så kan det påverka maktbalansen i samhällskontraktet. Artificiell intelligens, AI, och algoritmer ger rättsväsendet och myndigheter verktyg som är långt effektivare än vad som tidigare varit möjligt. Digitaliseringen gör det möjligt att öka makten hos företag eller myndigheter på bekostnad av medborgares valfrihet, autonomi eller inflytande. Men man kan också stärka medborgarna med hjälp av transparens och valmöjligheter. Den balansen måste vi ha i åtanke när det digitala samhället fortsätter att byggas.

VÄRDEDELNING ÄR VIKTIGARE NÄR DET HANDLAR OM DATA

VARFÖR DET?

I tjänster och produkter som bygger på användares data måste även användaren uppleva att de får tillbaka ett värde i transaktionen. Nyttan av tjänsten för användaren bör alltså överstiga eller motsvara värdet av datat de ger ifrån sig, på samma sätt som företaget ska få ut en större vinst än vad det kostar att tillhandahålla produkten eller tjänsten. Att skapa värde delning blir viktigare när det är data istället för pengar som utgör det verkliga värdet.

VÄRDET AV ATT INTE VETA

VAD BETYDER DET?

Ett ideal är att individen äger sina data, men vad är syftet med det? Vad ska man göra med dessa data? Och frågan är om vi inte bör sträva efter att begränsa insamlingen av data. Samhällskontraktet kan bli svårt att hålla om institutionerna har för mycket kunskap, försäkringsbranschens affärsidé krackelerar om alla risker går att förutse och vi som individer mår möjligen inte bättre om vi vet väldigt mycket mer om oss än vi redan vet.

Det brukar sägas att livskvaliteten kan bli lidande av att man vet exakt när man ska dö. Men det finns mer vi inte vill veta. Låt oss vara försiktiga och begränsa insamlingen av data till precis det som behövs för att utföra de uppdrag eller tjänster som vi lovat anställda, kunder och användare. Låt oss se till så att vi även i oträngt läge alltid kan förklara och försvara varför vi samlar in uppgifter och vad som är nyttan med insamlandet. Nyttan av att allt blir uppkopplat och att vi med hjälp av mer data och smartare analyser kan öka vår kunskap måste vara tydlig för att på sikt kunna försvara bruk utan missbruk.

EFTERORD

HUR MAN I SLUTÄNDAN hanterar integritetsfrågor finns det ingen färdig formel för. Det finns saker man måste göra och saker man måste låta bli att göra. Men i mångt och mycket handlar det om att vara medveten om vilka val man gör, att resonera kring vilka konsekvenser det kan få att hantera data på olika sätt, att vara medveten om sina kunders och användares preferenser så att de fortsätter vilja använda tjänsten så att alla får ut ett värde av det.

I DENNA LILLA KATEKES har vi samlat resonemang kring vanliga frågor och dilemman som rör den personliga integriteten och konsekvenserna av att leva i ett uppkopplat samhälle. Det är resonemang och inte tvärsäkra svar eftersom ett företag själva måste göra de val som passar deras egen verksamhet och sammanhang.

DIGITALISERINGENS MÖJLIGHETER är enorma, men det kräver också att vi visar en ödmjukhet inför dessa möjligheter och strävar efter att hitta en balans mellan de effekter vi önskar uppnå och sådana effekter som det är klokt att avstå från. Denna balans är resultatet av en ständig anpassning till omvärldens och företagens förändringar och vårt eget lärande.

DELNINGS- EKONOMIN – VAD ÄR DET?

RÅDSLAG 5 JANUARI 2017 – APRIL 2017

RÅDLAGET LEDDES AV: SUSANNA ALEXIUS EKONOMIE DOKTOR, FORSKARE OCH LÄRARE I FÖRETAGSEKONOMI PÅ SCORE VID HANDELSHÖGSKOLAN I STOCKHOLM OCH STOCKHOLMS UNIVERSITET, SAMT PROGRAMANSVARIG FÖR SSE EXECUTIVE EDUCATION

DELTAGARE: EVA EIDERSTRÖM, CHEF FÖR AVDELNINGEN HANDLA MILJÖVÄNLIGT HOS NATURSKYDDSFÖRENINGEN | JOHANNA GILLBERG, AFFÄRSUTVECKLARE FÖRSÄKRINGSBOLAGET FOLKSAM | JENS HENRIKSSON, INTERNATIONELL SEKRETERARE PÅ SVERIGES KONSUMENTER | LOTTA BJÖRKLUND LARSEN, DOCENT I SOCIALANTROPOLOGI OCH BITRÄDANDE LEKTOR VID TEMA TEKNIK OCH SOCIAL FÖRÄNDRING, LINKÖPINGS UNIVERSITET | MAX KÄLLMAN, MASTER I SOCIOLOGI FRÅN GÖTEBORGS UNIVERSITET | OLA LANDSTRÖM, UTREDARE VID KOMMERSKOLLEGIUM | ÅSA MINOZ, GRUNDARE AV KONSULTBYRÅN MODIGMINOZ

FLER BEHÖVER BRY SIG OM DELNINGS- EKONOMIN!

Ett utforskande dokument om delningsekonomin, dess potential, dess utmaningar, tänkbara konsekvenser och vägar framåt.

Tankesmedjan Digital Utmanings femte rådslag har tagit sig an delningsekonomin och presenterar här ett dokument med resonemang kring vad det kan vara, dess möjligheter samt utmaningar. Rådslagets medlemmar har diskuterat dessa frågor och fortsätter gärna diskussionen med alla som är intresserade.

UTVECKLINGEN GÅR SNABBT MEN KUNSKAPEN ÄR LÅG

DELNINGSEKONOMI ÄR visserligen ett nytt begrepp, men är det ett nytt fenomen? En sak är säker. Delandet sker idag inom alla sektorer och drivkrafterna kan vara mycket olika. Delningsekonomi kan vara så mycket mer än AirBnB och Uber. Så mycket mer än affärer på nya plattformar.

I SVERIGE OCH INTERNATIONELLT har på senare tid en rad initiativ tagits och nya utredningar sjuösatts och presenterats. Rådslagets medlemmar välkomnar det eftersom vi uppfattar att kunskapen kring delningsekonomi är mycket låg hos många. För att kunna göra medvetna val om vilken riktning som bör främjas är ett första steg på vägen att formulera angelägena frågor att samlas kring för fortsatt diskussion.

EN CENTRAL UTGÅNGSPUNKT FÖR rådslagets samtal har varit att delandet visserligen alltid har funnits och tagit sig olika uttryck, men att den snabba digitaliseringen nu förändrar förutsättningarna för delande i samhället. Framför allt på grund av att de digitala, ofta webb- eller appbaserade plattformarna inom delningsekonomin kännetecknas av att de kan matcha utbud och efterfrågan av varor och tjänster på ett effektivare sätt, och i större skala, än som tidigare varit möjligt.

Delningsekonomi under lupp: Max Källman, Susanna Alexius, Lotta Björklund Larsen, Johanna Gillberg, Åsa Minoz och Eva Eiderström i arbetsmöte.

LIKSOM ÄR FALLET FÖR många framväxande fenomen som har att göra med digitalisering råder viss förvirring kring vad delningsekonomi kan komma att innebära. De förändrade förutsättningarna väcker en rad frågor. Vilka uttryck tar sig utbytena? Är det något bra? För vem? Vilka samhällsvärden främjas och vilka står på spel? Skattemässigt, arbetsrättsligt, konsumenträttsligt, demokratiskt och ur ett konkurrensperspektiv finns det många stenar att vända på.

DET ÄR SANT ATT MÅNGA av våra bärande institutioner, som konsument- och konkurrenslagstiftning, skattesystem, arbetsmarknadsreglering, försäkringslösningar och integritetssystem – idag inte är anpassade efter de digitala plattformar som växer fram. Det finns exempel på företag som utnyttjar de regleringsmässiga gråzoner som uppkommer för att slippa undan befintliga regleringar kring exempelvis arbetsgivaransvar och skatter. Det finns också många etablerade verksamheter som nyttjar den stora uppmärksamheten kring delningsekonomi, kanske

inte alltid på ett sätt som upplevs som legitimt, för att attrahera intresse från massmedia och investerare.

ANDRA KONTROVERSER handlar om att etablerade branscher utmanas. De sker genom att innovativa affärsmodeller gör det mer attraktivt och intressant för människor att ha utbyten via delningsplattformar än att använda etablerade lösningar. En tredje typ av kontroverser handlar om att stora plattformar får en allt mer monopolistisk ställning.

SAMMANTAGET GÖR DEN SNABBA utvecklingen det angeläget att närmare undersöka och diskutera vilka målsättningar och intressen som gynnas respektive missgynnas, till exempel i utvecklingen av nya affärsmodeller och i anpassning och utveckling av regleringar. Dessa frågor är viktiga både nu omedelbart och på sikt. Därför uppmanar vi i rådslaget fler att engagera sig i debatten om delningsekonomins utveckling. Att mycket ännu är oklart betyder ju samtidigt att mycket ännu är formbart!

VAD INNEBÄR DELNINGS-EKONOMIN?

VI I RÅDSLAGET SER delningsekonomin som ett mångfacetterat fenomen som inte innebär en utveckling som är enbart positiv eller enbart negativ. Det är därför bra om delningsekonomin diskuteras brett och inte används som slagträ utifrån snäva ideologiska perspektiv. Vi har i våra diskussioner noterat ett antal fenomen som vi tycker präglar delningsekonomin och som förtjänar genomlysning och reflektion:

RESURSER

RESURSER SOM KAN delas kan vara av olika slag. De kan vara fysiska, immateriella eller utgöras av människors tid, kompetens eller pengar.

EFFEKTIVISERING

EKONOMIN EFFEKTIVISERAS genom att nyttja underutnyttjade resurser. Etablerade affärsmodeller av idag bygger i hög grad på att ägande av resurser som nyttjas i begränsad omfattning. En bil står exempelvis i genomsnitt parkerad 96 procent av tiden och transporterar ofta bara en person åt gången. Den byggda miljön med bostäder, verksamhetslokaler och offentliga lokaler nyttjas kanske till en tredjedel. Många konsumtionsvaror, som kläder, hushållsapparater, fritidsutrustning och annat nyttjas bara en bråkdel av deras livstid. Sammantaget kan delningsekonomin innebära stora möjligheter att skapa mer värde av existerande resurser i ekonomin. Ännu större potential har utvecklandet av mer långtgående lösningar som exempelvis tar "persontransport" snarare än "biltransport" som utgångspunkt.

UTMANARE

MÅNGA SYSTEM OCH REGLERINGAR i samhället utmanas. Konsumentköplagen och konsumenttjänstlagen ska skydda privatpersoner som köper varor eller tjänster av företag. Privatpersonen har ansetts vara den svagare, skyddsvärda parten. Denna lagstiftning omfattar inte utbyte mellan privatpersoner. Att privatpersoner i liten skala gör transaktioner

mellan varandra har betraktats som både friktion och smörjmedel i systemet, inte mer. Men vilka lagar och regler behövs när privatpersoner gör det i stor skala? Arbetsmarknadens sätt att fungera påverkas. Om en allt större del av utbytet av varor och tjänster sker mellan privatpersoner och via plattformar kommer lagar och avtal kring arbetstider, löner, försäkringar och arbetsskydd att behöva ses över.

BRANSCHSPECIFIKA REGELVERK utmanas då delningstjänsterna sprider sig, vare sig det handlar om transporter, boende, mat, hushållstjänster, kläder, hantverkstjänster eller något annat där det finns en professionell bransch och där delande mellan privatpersoner ökar.

ETABLERADE AKTÖRER på marknaden utmanas, vilket kan anses bra. Men samtidigt får inte konkurrensen bli skev. Delande utanför den formella ekonomin utmanar även gängse metoder för att mäta ekonomisk tillväxt och värdet av produktionen.

TILLITEN AVGÖRANDE

DIGITALA PLATTFORMAR kan sänka transaktionskostnaderna – men tillitsfrågan är avgörande. Att privatpersoner köper, säljer, hyr, byter eller lånar tjänster och saker mellan sig är inte nytt. Det som är nytt är att det med hjälp av digitala plattformar kan ske i större skala och mellan människor som inte redan känner varandra. De digitala plattformarna har potential att sänka transaktionskostnaderna, vilket kan göra utbyten både billigare och enklare. Avgörande är emellertid att få till stånd fungerande system för att främja tillit både mellan dem som delar och till plattformar och marknadsplatser där delandet sker (se vidare nedan "Tillit som förutsättning för delande").

UTVECKLINGEN

UTVECKLINGEN BEFINNER SIG i ett formativt skede vilket präglar den något vildvuxna debatten och förklarar avsaknaden av tydliga och överenskomna definitioner. Rådslaget noterar exempelvis att EU-kommissionen, det svenska Skatteverket och ledande internationella forskare ännu använder sig av olika definitioner av delningsekonomi.

VARFÖR DELA?

RÅDSLAGET HAR OCKSÅ resonerat kring drivkrafter och motiv till att dela. En viktig aspekt att beakta är att det finns många olika motiv till att dela. Här följer exempel på några av de viktigaste:

DET KAN VARA MER praktiskt och enkelt att inte äga, förutsatt att digitala plattformar gör det enklare och mer tillgängligt att dela.

DELANDE KAN HA ekonomiska motiv. Det är ofta billigare att dela än att äga. Det förstärks ytterligare av att vi kan undvika tids- och resurskrävande hantering av saker som förvaring, underhåll med mera. Delande kan ge möjlighet till intäkter från exempelvis tillgångar man äger, eller egen tid och kompetens. Ökat delande kan vara en praktisk väg till mer hållbar livsstil som reaktion mot ohållbart "slit och släng".

Det kan i vissa grupper vara status att inte äga, precis som det länge varit, och för många fortfarande är, status att äga.

DELANDE KAN VARA socialt attraktivt genom nya gemenskaper och kontakter mellan människor. Det gäller till exempel delningsplattformar som främjar praktisk delning i grannskapet eller lokalsamhället eller som matchar människor med gemensamma intressen, möjliggör möten mellan nyanlända och etablerade svenskar, unga och gamla, och så vidare.

DELANDE KAN ERBJUDA lösningar på problem som existerande system inte kunnat hantera, till exempel på mobilitetslösningar där underlag för kollektivtrafik är för lågt.

VEM DELAR? NÄRINGSIDKARE ELLER HOBBYUTÖVARE, FÖRETAG ELLER PRIVATPERSON?

DELNINGSEKONOMI UTMANAR tydliga gränser mellan näringsidkare och hobbyutövare, mellan företag och privatpersoner. Dessa socialt konstruerade gränser är intressanta eftersom de ligger till grund för många olika typer av lagstiftning och andra regelverk.

KONSUMENTKÖPLAGEN och konsumenttjänstlagen ska exempelvis skydda privatpersoner som köper varor eller tjänster av företag. Eftersom privatpersonen har ansetts vara den svagare, skyddsvärda parten omfattar denna lagstiftning inte utbyte mellan privatpersoner. Men vem ska skyddas när den ena inte är i ett uppenbart överläge?

GRÄNSERNA I DELNINGSEKONOMIN blir också alltmer flytande mellan det som ses som näringsverksamhet och det som räknas till hobbyutövande. När snart sagt var och en kan bli mikroentreprenör är det praktiskt svårare för privatpersoner att veta vilket ansvar man har och vilka regler man behöver förhålla sig till.

NÄR DELANDET VÄXER påverkas företag i snart sagt alla branscher. Det skapar också nya former av samarbeten mellan företag, offentlig verksamhet, civilsamhällets organisationer och enskilda grupper och individer. Begrepp som exempelvis kund, leverantör, företag, jobb och arbetsplats blir inte längre lika självklara. Affärsmodellerna utvecklas mot nätverk av aktörer som samverkar runt användare - som är nyckelspelare i värdeskapandet - snarare än linjära flöden från leverantör till kund.

EN ANNAN ASPEKT att beakta är hur delningsekonomin påverkar eventuella mekanismer för inkludering respektive utanförskap i samhället.

SAMMANFATTNINGSVIS KONSTATERAR rådslaget att myndigheter och andra aktörer som är involverade i utformning och tillämpning av lagstiftning och andra regleringar behöver förhålla sig till att etablerade sätt att fungera utmanas. Inom rådslaget har vi inte haft utrymme att grundligt analysera vilka utmaningar eller önskvärda förändringar som delningsekonomin innebär på olika samhällsområden. Vi konstaterar dock att det är angeläget att diskussionen involverar fler och att den breddas och fördjupas då utvecklingen är snabb och genomgripande.

TILLIT SOM FÖRUTSÄTTNING FÖR DELANDE

I BYN KÄNDE ALLA ALLA, men på en digital plattform känner kanske inte någon någon. Frågan om tillit är därför viktig och kan underlättas genom att:

- **PLATTFORMEN SJÄLV STÅR** som garant för att allt går rätt till. Idag är det inte alltid klarlagt vilket ansvar plattformarna har eftersom det förekommer att kommersiella plattformar verbalt tar stort ansvar och bra betalt för att förmedla varor och tjänster, utan att ta det faktiska ansvaret när det går fel.

- **PLATTFORMENS STYRNING** regleras eller åtminstone avkrävs transparent redovisning.

- **TROVÄRDIGA RATINGSYSTEM** utvecklas, både sådana som är inkorporerade i plattformar och sådana som fungerar som oberoende av dessa. För att delningsekonomin ska utvecklas på ett sätt som gynnar tilliten hos användarna behöver både plattformarnas egna och oberoende ratingsystem, samt grundläggande algoritmer, utvecklas för att vara transparenta och gå att lita på. En viktig förutsättning för att underlätta utbyten mellan människor som inte redan känner varandra är just att de kan lita på rekommendationer av motparten och ha tillit till hur saker hanteras när något går fel. Rådslagets mening är att ratingsystemen är så viktiga att de behöver verifieras trovärdigt för att hindra fusk och främja tillit vilket i sin tur borgar för låga transaktionskostnader.

STÄDER OCH PLATSER SOM KATALYSATORER FÖR MÅNGAS ENGAGEMANG

I RÅDSLAGET HAR VI RESONERAT om betydelsen av städer och platser för delningsekonomin utveckling. Det är i stor utsträckning i den miljö där människor bor och lever som nya idéer och praktiker tar plats och form. Vi noterar att det finns ett allt starkare engagemang, både internationellt och nationellt, där städer och platser ser delningsekonomi som en väg att bli mer hållbara och attraktiva i samspel med medborgare, företag, offentlig och ideell verksamhet.

DELNINGSEKONOMIN SOM POSITIV utvecklingskraft kräver mångas engagemang. Rådslagets medlemmar tror att städer och platser är ett bra sammanhang för fortsatt samverkan kring den framtida utvecklingen av delningsekonomin.

FILTERBUBB- LOR, DIGITALA STUPRÖR, DET GEMENSAMMA SAMTALET OCH DEMOKRATIN

RÅDSLAG 6 APRIL 2017 - JUNI 2017

RÅDLAGET LEDDES AV: NINA WORMBS, TEKNIK- OCH VETENSKAPSHISTORIKER VID KTH

DELTAGARE: BEATE EELLEN FIL.DR. I ETNOLOGI OCH VERKSAM SOM SAMORDNARE FÖR ÖPPEN TILLGÅNG TILL VETENSKAP-
LIGA PUBLIKATIONER VID KUNGLIGA BIBLIOTEKET | CHRISTIAN CHRISTENSEN, PROFESSOR I JOURNALISTIK VID STOCK-
HOLMS UNIVERSITET | EWA THORSLUND DIREKTÖR FÖR STATENS MEDIARÅD | ISOBEL HADLEY-KAMPTZ OPINIONSBILDARE
OCH FÖRFATTARE, ORDFÖRANDE I DATAFÖRENINGEN | JONAS ANDERSSON-SCHWARZ LEKTOR I MEDIE- OCH KOMMUNI-
KATIONSVETENSKAP SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | JUSSI KARLGREN FORSKARE I LINGVISTIK, ADJUNGERAD PROFESSOR I
SPRÅKTEKNOLOGI PÅ KTH OCH MEDGRUNDARE TILL TEXTANALYSFÖRETAGET GAVAGAI

OM BEHOVEN AV TRANSAKTIONS- TRANSPARENS, INFORMATIONSBALANS OCH KÄLLKRITIK SOM MOTVERKAR KUNSKAPSNIHILISM

DIGITALISERINGENS EFFEKTER

DE DIGITALA TEKNIKFRAMSTEGEN hyllas ofta och välförtjänt för allt de bidragit med vad gäller många-
handa verktyg för sänkta publikationströsklar, en
öppnare diskussion, en mer inkluderande demokrati,
snabbare och lättare kunskapsförmedling och ökad
tillgänglighet till mänsklighetens samlade kunskaps-
massa.

PÅ SENARE TID HAR DOCK informationssystemen
fått kritik för att bidra till motsatsen: är det i själva
verket så att tekniken bryter ner demokratin, skapar
kunskapsförakt och försvårar för folk att få riktiga
och relevanta nyheter och sann och användbar kun-
skap?

FRÅN ATT FRAMFÖR ALLT ha omgärdats av positiva
och förhoppningsfulla omdömen och fått tjäna som
framtidsmotor och central ingrediens i visionspro-
duktion och del av strategier så har bilden nu nyan-
serats och komplicerats. Denna nyansering har skett i
ljuset av att teknikanvändningen tycks ha fått stor-
politiska konsekvenser, även om det är svårt att helt
säkert veta hur orsak och verkan hänger ihop.

FILTERBUBBLOR

ETT BEGREPP SOM kommit att spela en central roll i den nyansering som nu pågår är "filterbubblor". Det är också ett av nyckelorden i tankesmedjan Digital Utmanings sjätte rådslag med titeln Filterbubblor, digitala stuprör, det gemensamma samtalet och demokratin. Ordet filterbubbla har en sådan retorisk och pedagogisk kraft att det genast anammades av många, och med många syften. När något sådant händer växer inte bara ordets användning utan också dess betydelse till att infatta en mängd saker och företeelser. Resultatet blev att det nu råder tveksamhet om vad ordet egentligen betyder.

ELI PARISER SKREV sin bok *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You* år 2011. Hans TED talk, som filmades samma år och också handlar om filterbubblor, har setts av närmare 4 miljoner tittare. Parisers iakttagelse var att samma sökning med samma sökmotor gav olika resultat beroende på vem som sökte. Sökningen var helt enkelt personlig och anpassad snarare än generisk och intersubjektiv. Anpassningen baserade sig på information som i detta fall sökmotorn hade om den som sökte, och sökmotorn filtrerade helt enkelt informationen som den släppte fram. Parisers bidrag till den offentliga debatten om informationssamhället var att kalla resultatet för en filterbubbla, en bubbla som spänns upp kring varje person som söker.

DET HANDLAR INTE BARA om sökning, där den enskilde medborgaren själv explicit väljer att leta efter viss information eller att bortse från annan. Om vi söker efter saker som bara bekräftar den föreställning vi redan har kommer vi att få saker som bekräftar föreställningar vi redan har. Det är hela poängen med sökmotorer, man ska få det man letar efter.

MEN FILTERBUBBLOR KAN också handla om att system väljer åt användaren, ibland utan att användaren är medveten om det. Nyhetsflöden på plattformar kan till exempel anpassas efter den personliga profilen hos en användare. Denna profil kan bygga på uppgifter som vi har lämnat ut till plattformen, medvetet eller omedvetet, och kan sträcka sig långt tillbaka i tiden. Tips hos bokhandlare bygger på vad du sökt efter eller redan köpt, eller vad någon annan köpt som köpte samma bok som du. Videor som du tittar på genererar förslag på vad du ska titta på nästa gång.

DEN ENKLA BETYDELSEN av filterbubbla är alltså att den information som når oss genom digitala kanaler är filtrerad och att filtret skapas av våra digitala avtryck, det vill säga vår aktivitet på nätet. En mer komplex betydelse av filterbubbla inbegriper också att existensen av denna bubbla får konsekvenser för våra åsikter och kanske i förlängningen våra handlingar. Detta antagande bygger på att informationsinhämtningen på nätet, genom sökmotorer och nätverksplattformar, är så pass omfattande att det helt dominerar och att förekomsten av annan icke filtrerad information inte kan väga upp den digitala filtreringen. En intressant fråga är om detta bekräftande får några långsiktiga konsekvenser. Det har spekulerats i att de politiska och demokratiska konsekvenserna av detta skulle kunna vara en ökad polarisering där extrema åsikter blir mer extrema.

FÖR ATT FILTRERINGEN på nätet inte ska få oönskad konsekvenser menar vi att kunskap om hur informationssystem som sökmotorer, rekommendationssystem och användarmodellering fungerar borde ingå i utbildningen i digital läskunnighet och vara en del av den obligatoriska undervisningen på alla nivåer.

SÅ FORT MAN FÖRSTÅR hur sökmotorn man använder väljer vad den visar för just dig, så har man också en möjlighet att värdera resultatet av sin sökning och kompensera.

KAN DÅLIG KUNSKAP OM KÄLLKRITIK VARA SÄMRE ÄN INGEN ALLS?

VI TYCKS BEFINNA OSS i ett skede där den gamla typen av informationsinhämtning inte längre tillämpas av den yngre generationen, samtidigt som samma generation inte heller förstår den nya typen av informationsinhämtning till fullo. Om detta stämmer skulle det kunna hänga ihop med vad som ibland kan tolkas som en ökande relativism eller till och med nihilism där allt flyter och ingen kunskap längre är att lita på.

TIDIGARE GICK VI VANLIGEN till någon form av auktoritet när vi ville veta något. Vi frågade våra föräldrar eller våra lärare och därefter gick vi kanske till ett bibliotek eller ett uppslagsverk. Både bibliotek och uppslagsverk ordnar och sorterar information efter olika nycklar och hierarkier. Genom sin materiella form är det möjligt att se böckernas sammanhang där de står på markerade hyllor eller uppslagsordens infogning i olika volymer. Det innebär att båda formerna går att överblicka och värdera i omfattning. Med viss kunskap om själva insamlandet ökar förståelsen av vad som faktiskt är tillgängligt i biblioteket eller i uppslagsverket; kunskap om hur en bok i regel produceras eller hur ett uppslagsverk blir till innebär också en större möjlighet att värdera innehållet.

Amelie Andersdotter, skribent med ett politiskt förflutet inom EU-parlamentet för Piratpartiet, kommenterade rådslagens slutsatser under presentationen i juni 2017.

PÅ NÄTET SER DET DELVIS annorlunda ut. Det finns liknande strukturer kvar hos förlag eller bibliotek, men det finns framför allt helt nya sätt att söka efter allt mellan himmel och jord. Ett informationssystem har inte inbyggda kriterier för att värdera informationens sanningshalt: sökmotorer och andra liknande system sorterar och väljer texter efter ämnesinnehåll och popularitet, inte efter innehållets relation till omvärlden eller uttalade referensramar. I ett sökresultat kan väldigt olika källor dyka upp i den ordning som sökmotorn definierar som viktig, nämligen relevans för sökfrågan och sökmotorns bild av vad användaren är ute efter.

ÄVEN OM SÖKMOTORER hela tiden förfinas och utvecklas, så saknas i de nya informationssystemen den manuella sortering som tidigare gjordes av redaktörer, bibliotekarier eller förläggare med i varierande grad gott omdöme och omsorg om läsaren. Det innebär att man antingen måste söka information som redan är bedömd och hanterad på det sätt som vi känner igen, eller också måste man bli sin egen redaktör och själv i större utsträckning än tidigare bedöma exempelvis sanningshalt och balans i en utsaga.

DENNA FÖRÄNDRING HAR LETT till att skolbarn i större grad nu undervisas i så kallad källkritik. Men det kan finnas en risk att den källkritiska undervisningen leder till en ökad kunskapsrelativism eftersom den bedrivs på ett alltför ytligt sätt. Visserligen anekdotiska, men många exempel, tyder mycket på att det finns en tendens att eleverna får veta att de ska misstro allt de hittar på internet. Istället för att lära sig hur Wikipedia redigeras och hur de kan värdera informationen de hittar, får de lära sig att misstro alla källor. Resultatet kan bli ett "what-ever", det vill säga en axelryckning gentemot all information. Att den yngre generationen är skeptisk mot den äldre generationens värderingar och normer är varken nytt eller ett problem. Men att även svara på sakinformation och kunskap med inställningen att "man kan ändå inte tro på något" bådär inte gott för ett kunskaps-samhälle. God källkritik, som länge varit en hederssak och ett signum för till exempel svensk historisk forskning, syftar ju tvärt om till att verkligen kunna värdera och bedöma vad som går att tro och lita på och därmed bidra till kunskapsuppbyggnad.

VI MENAR ATT UNDERVISNING i källkritik i skolan måste vara av en sådan kvalitet och innehålla sådana centrala delar att det inte bidrar till kunskapsrelativism och i värsta fall ren nihilism.

IDENTIFIKATION OCH INTEGRITET – INFORMATIONSBALANS OCH TRANSAKTIONSTRANSPARENS

”PÅ NÄTET VET INGEN om att du är en hund” var ett talesätt om nätidentitet som myntades redan 1993. Föreställningen att man var anonym på nätet fanns tidigt och byggde delvis på hur tekniken var uppbyggd. Avsaknaden av fysisk kropp i de flesta utbyten på nätet, som alltså var textbaserade, innebar dessutom möjligheten att välja kropp och identitet. Forskning visade så småningom att få utnyttjade denna möjlighet, men den finns i alla fall.

VAD DISKUSSIONEN OM filterbubblor illustrerat är emellertid att aktörer som är verksamma på nätet, stora som små, har enorma mängder information om användarna. Vi vet inte hur mycket information det rör sig om, även om vi kan spekulera. När vi går med i en plattform, en plattform för sociala kontakter till exempel, lämnar vi först bort information när vi skapar våra profiler och därefter kontinuerligt när vi vistas på plattformen genom vad vi läser, gillar och postar. I mindre skala skaffar sig företag som säljer saker lätt information om våra sökningar och våra köp, våra adresser, vårt kön (genom våra namn) och våra kontaktuppgifter. De kan sedan skraddarsy annonser och erbjudanden för att öka vår konsumtion.

DET PARADOXALA ÄR att det anonyma nätet svämmar över av information om användarna. På en aggregerad nivå och genom ackumulerande system inte bara avslöjas om du faktiskt är en hund, utan också vilket hundgodis du tycker bäst om, trots att du aldrig har berättat det, utan bara sökt efter eller köpt det. Det är förstås på detta sätt som vissa aktörer på nätet kan tjäna stora pengar på annonser. Denna transaktion är helt ogenomskinlig för användarna som upplever att det mesta de gör på nätet är gratis. Vad de inte vet är att de har betalat genom information om sig själva. Denna brist på transparens i transaktionen är historiskt sett ny. Tidigare visste vi vad vi betalade för ett köp och vad vår valuta var värd. Det vet vi inte i dag.

VI MENAR ATT transaktionstransparens är ett viktigt mål för att göra nätet mer inkluderande och begripligt. Om användare förstår att deras användning oftast inte alls är gratis och att deras information är värdefull kan det fungera som en sorts konsumentmakt. Då blir kunderna i större utsträckning agerande subjekt och inte bara varor, som de tenderar att vara i dag.

DET BORDE OCKSÅ FINNAS sätt att avgöra om det är en person (eller en hund) bakom ett inlägg, eller om det är en robot. Den begränsade transparensen när det gäller virala fenomen utgör också en demokratisk risk eftersom saker kan få stor plats utan att särskilt många människor egentligen ägnat det särskild uppmärksamhet.

DET HANDLAR INTE BARA OM TEKNIK

EN ÖKAD FÖRSTÅELSE FÖR att vår verksamhet på nätet ofta genererar intäkter kan också svälta ut vissa avarter i informationsekonomin. Fenomenet med innehållsproducerande enheter helt utanför de etablerade journalistiska kanalerna, som sprider desinformation eller falska nyheter, skulle möjligen kunna begränsas om kunskapen om dem ökade. Ibland sker spridningen med ett ideologiskt syfte med närmast samhällsomstörtande ambitioner, som exempelvis amerikanska Breitbart som visat sig ha oproportionerligt stort inflytande över hur även breda medier i USA valt att rapportera och skildra samhällsfrågor. Tämigen små aktörer kan genom brister i den digitala transparensen skaffa sig betydande problemformuleringsprivilegier.

ANDRA GÅNGER ÄR SYFTET med spridningen av desinformation uteslutande ekonomiskt vilket möjliggörs av att stora läsarskaror innebär stora annonsintäkter. Påhittade nyheter som kombinerar aktuella händelser med fördomar, förutfattade meningar och maximalt nyttjar den mänskliga nyfikenheten kan ha ett högt läsvärde och generera miljoner klick som ger upphovsmännen goda inkomster. Upphovsmännen behöver inte ha några andra motiv än klick och annonsintäkter, de sitter i en källare i en by på södra Balkan och lyckas skaffa sig en rimlig försörjning genom det de själva kanske betraktar som ett gott hantverk.

ATT DETTA ÄR MÖJLIGT beror återigen på att det finns villigt annonskapital. Om annonsörerna bojkottar dessa producenter och läsarna sviker så svälter så småningom verksamheten ut. Annonsörernas roll på nätet bör i större utsträckning uppmärksammas och bli en del av en diskussion om offentligheten i takt med att reklampengarnas inflytande ökar.

TEKNIKEN PÅ NÄTET ÄR ANPASSAD EFTER DE SOM PRODUCERAR, INTE DE SOM KONSUMERAR

DET BLIR INTE ALLTID som man har tänkt sig, och ändå ser det ibland ut som om utvecklingen i efterhand följer ett visst mönster. Är man inte kunnig om nätets historia kan man lätt tro att det är resultatet av kommersiella investeringar för att framför allt fungera som en stor marknadsplats. Vad historien lär oss är emellertid att det är möjligt att ändra, även om det som är rådande just då framstår som mest naturligt.

TEKNIKEN PÅ NÄTET är i dag anpassad i huvudsak efter de som producerar och inte de som konsumerar. Att dessa två kategorier i själva verket är en och samma, det vill säga prosumenter, är en av nätets stora myter: den övervägande majoriteten är konsumenter på nätet. Och dessa konsumenter skulle alltså kunna ha tillgång till teknik som är anpassad efter deras behov snarare än efter producenternas.

ETT PROBLEM ÄR ATT skalbarheten på tekniken är grunden för hur mycket pengar man kan tjäna. Även här är det av betydelse att användarna är kunder eller konsumenter snarare än varor.

TEKNIK SOM VI SKULLE VILJA SE ÄR:

- *Sociala medier som inte ökar Fear of missing out utan istället minskar ängslighet, jämförande och ångest.*
- *En app som räknar ut vad jag och mina data är värda för en viss tjänst.*
- *En app som bygger trädstrukturer av argument snarare än listar dem som långa ormar och som därigenom kan minska polarisering och öka perspektivering.*
- *En app som varnar innan man retweetar något som man själv faktiskt inte håller med om eller gillar. Det vill säga en hjälp att inte dela med sig av en uppfattning man inte delar men som kan vara svår att genomskåda.*

DIGITALISERINGEN ÄR PÅ RIKTIGT!

*Digitaliseringen innebär en omvälvande
strukturomvandling för nästan alla samhällsområden.*

*Tankesmedjan Digital utmaning har, på uppdrag av
IT&Telekomföretagen, haft i uppgift att lyfta fram, diskutera
och debattera de möjligheter och framtidsutmaningar
som digitaliseringen för med sig.*